

Kurd li ser bircên Newroz'ê
Faysal Dağlı • ► 2

Li Iraqê şerê ereb û kurdan
Joost R. Hiltermann • ► 20

LE MONDE. *diplomatie* kurdi

Almanya: 3,50 Euro
Welatên din: 4,00 Euro

Adar 2010 - Hejmar 5

www.lemondediplo-kurdi.com · info@lemondediplo-kurdi.com

32 Rûpel

Hertişt ji bo Goldman Sachs e!

SERGE HALIMI

Dewletan banqe rizgar kirin, beyî ku berdêla wê bixwazin. Banqeyan jî hêza xwe ya berê ku li hember dewletan bi kar dianî ji nû ve bi dest xist. Niha jî, ji ber derdê ku wan bi xwe anîbû serê wan, dewletan tengezar dikin. Lewre, gava ku krediya fermî kêmtir dibe, faîza deynan bilind dibe...

Goldman Sachs'ê alîkariya Yûnanistan'ê kir ku bi dizî bi milyaran euro deyn bike (1). Bi dû re, bi armanca ku bi zagonên ewrûpî ku sînore deynên fermî datanîn bilfizin, şirketa Wall Street'ê ew şîret da Atîna'yê ku bikeve nava karine ecêb yê muhasebe û aboriyê. Fatûre ya van karan bi dû re deynê yûnanî yê nepixî nerm bike. Kî qenzec dike, kî heqê wê dide? Birêvebirê Goldman Sachs'ê, Lloyd Craig Blankfein bonûseke 9 milyon dolarî kar kiriye; karmendên yûnanî wê ji ber vê, beranberê maaşekî xwe ji maaşê salane wenda bikin.

Dewletek, ji ber ku piçekî dişibe banqeyan, "ji bo topavêtinê zêde mezin e." Mirov dikare alîkariya wê jî bike, lê belê, ji bowê, berdêla wê rizgariyê wê buha be. Ji xwe, birêvebirê Banqeya Ewrûpa'yê ya Navendî, Jean-Claude Trichet li hember Atîna'yê gellekî tûnd e û dezgeha wî hindik maye ku zexeliyên ku Wall Street'ê di vî warî de kirine kişf bike. Birêz Trichet da zanîn ku Yûnanistan divê bi "ciddiyeteke mezin" a herî bilind ve "rêka bêwate" sererast bike. Di bin "çavdêriya xurt û hema hema daîmî" ya Yekîtiya Ewrûpa'yê de, yanî bi terikandina desthilatdariya xwe ya aborî, divê ziyana xwe ya bruta alavên navendî (BAN) ku sala 2009'an % 12.7 bû heta sala 2012'an bi-

gihîne % 3'an. Wergirtina deh pûanên BAN'ê li ser hesabê butçeyê lu tu deveran nehatiye dîtin, bi taybetî jî li herêmeke weha ku pêşketina wê qels ketiye. Hingê, ev kar nabe "ciddiyet", lê belê dibe ameliyateke giran. Nakokî ew e ku dixwazin euroyê biparêzin û piştta wê xurt bikin, lê wê yekê di demeke weha de dikin ku Amerîka û Çîn hewl didin ku, ji bo ku ji wan re nebe asteng, qiymetê pereyê xwe kêmtir bihesibînin (2).

Angela Merkel da xuyanî ku "şerm e" ku "banqeyên ku em anîn qiraxa qeyranekê, herweha tev li zexeliyên îstatîstîkên butçeya Yûnanistan'ê jî bûbin." Ev lîstikên li ser lêkeran qet ne di bala Goldman Sachs'ê de ne. Gava ku pirsra bonûsa Birêz Blankfein jê hate kirin, Serok Barak Obama hewl neda ku bide dû ve mijarê û got: "Weke pirraniya amerîkiyan, ez li dijî serkeftina serwetê napeyivim. Aboriya bazarê weha tev digere." Ev serwet -herkes pê dizane- li xêra seranserê herêma xwe ye: Sala bihurî, ma Goldman Sachs'ê % 0.6'ê kara xwe weke bac nedabû? (3)

Werger ji fransî İbrahim Seydo Aydoğan

(1) New York Times, 13 Sibat 2010, behsa 300 milyon dolaran dike ku Goldman Sachs'ê ji bo vî karî wergirtiye. Kar jî ew bû ku Yûnanistan dereftekê peyda bike ku bi dizî pereyan deyn bike. Armanca jê ew bû ku rê li ketina Yûnanistan'ê ya Yekîtiya Ewrûpî ya Pereyî neyê girtin, lewre deynê ji berê de têra xwe hebûn.

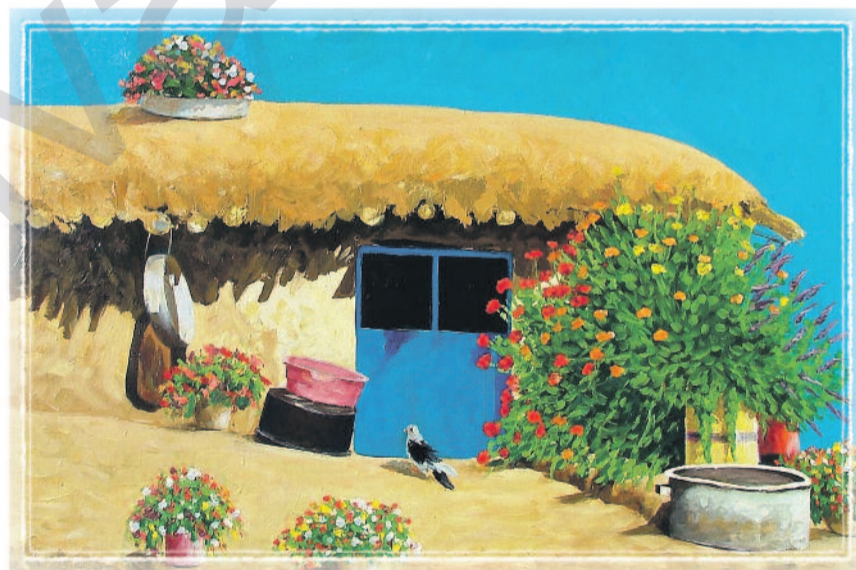
(2) Yves de Kerdrel, "Le problème ce n'est pas la Grèce, c'est l'euro" (Pirsgirêk ne Yûnanistan e, euro ye), Le Figaro, 16 Sibat 2010.

(3) Harper's, New York, Sibat 2010.

BAŞÛRÊ KURDISTAN'Ê

Opozisyon di navbera desthilat û hêviyan de

CEWHER NAMÎQ SALIM*

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdi
(Derbarê hunermend de rûpel 31)

Sedemê serekî yê hebûn û pêşveçûna bizava rizgarîxwaziya gelê kurd, dagirkerî û dabeşkirina Kurdistan'ê, înkarkirina hebûna gelê kurd û binpêkirina mafên kurdan e. Encama serekî ya vê yekê jî berxwedan û parastina ve bizavê ji xak û mafên kurdistanîyan re ye. Sedem û encam, yanî dagirkerî û berxwedan, mohra "opozisyon"ê liser bizava navborî çespond, û ew û hevrikê wê di navbera dû bereyan de dabeşkirin: Bereya gel û bereya dagirkerên xak û binpêkerên

mafên gelê kurd. Hevkêşeya behskirî, çend derfetên kurt ên dîrokî ne tê de, hê liser ra û nerînên çarçoveyek berfireh a serkirdayetî û binkirdayetîya bizava kurd li Başûrê Kurdistan'ê, serdest e.

Taybetmendiya dagirkerî û berxwedanê û dabeşkirina hevrikîyê liser dû bereyan: Bereya gel û bereya dijminan, navbera jidayikbûn û pêşkeftina xwezayî ya opozisyonê navxweyî nedabû, ger derketibe holê jî yan hatiye paşguhixistin û kedîkirin û yan jî bi awayekî tund hatiye binpêkirin û yan jî bi îxanetê

hatiye tohmtebarkirin û hatiye neçarkirin ku tevî bereya dijminan bibe. Rewabûn û qedexebûna ve opozisyonê herdem bi rewş û derfetan ve girêdayî bûye.

Piştî bextreşîya 1975'an û serhildana buhara 1991'ê û bi taybetî piştî qonaxa 2003'an, gelek derfetên baş bo bizava rizgarîxwaza Başûrê Kurdistan'ê, nemaze herdu hêzên wê yê serekî PDK û YNK'ê û piştre desthilata fermî ya Herêma Kurdistan'ê, hatin pêş bo sererastkirina hevkekêşeya navborî û dabînkirina rewş û keş û hewa-

JI EDÎTOR

Kurd li ser bircên Newroz'ê

FAYSAL DAĞLI

Obama'yê reşik ku bi hilibijartina xwe hîmên dîroka jiberkirî ya mirovahiyê hejand, bi vekirina deriyê naskirina Komkujiya Ermeniyana gavekî mezin avêt. Sergirtina Komkujiya Ermeniyana, neqûbûlkirina wê leke ya dîroka mirovahiyê, dîrsekna mutefikên NATO'yê ji vê neheqiyê, ji damezrandina Komara Tirk vir ve, bûbû yek ji sedemên domandina wê rejima şedîd û faşîzan.

Newroz belav dibe li dilê me. Tav rûyê xakê dagir dike, li dilê me hil tê. Şev li ber hîvê, li hember rûhîvan berxwenade. Tarî perçedibe, tarîstan dibiriqe. Jiyan diweje. Welatê nav dû çeman ber bi tav û hîvê ve diherike. Şêxsiwar li dilê însan hildide.

Ji roja ku cîhan afiriye ve careke din çerxa felekê berbi 21'ê Adarê ve digere. Careke din roj û şev dibin yek, careke din serma cîhê xwe dide germê, careke din tarî reşistana xwe ji rohaniyê re dihêle... Careke din Newroz silav dide me. Newroz a cîhanê pîroz be!

Di van rojên ku em şahidiya wan dikin de li Kurdistan'ê gelek pêşveçûnên girîng diqewimin. Hilibijartinên 7'ê Adar a sala 2010'an yên Iraq'ê, bi neheqiyên li dijî kurdan destpêkir. Beriya hilibijartinê ji bo ku hêza kurdan li beramber ereban bê kêmkirin, hin yasa hatin guherandin. Li gor van guherînan hejmara parlamenterên Meclîsa Iraq'ê ji 275'an derxistin 325'an. Hejmara parlamenterên ku ji bajarên Kurdistan'ê derdikevin wek xwe man. Yanê di meclîsa Bexda'yê de 50 parlamenterên ereb hatin zêdekirin. Balkêş e partiyên Sunî û Şîa bi yekdengî vê yekê pejirandin.

Helwest û taktîka siyaseta erebên Iraq'ê di sala 2010'an de jî neguheriye. Xwedanê Bexda'yê hîn jî lewazkirin û xapandina kurdan difikirin. Ji ber vê yekê jî di derbarê çareserkirina pirsgerêka Kerkûk û deverên nakok de hikûmeta navendî heta niha gavekî navêje. Wiha

xuyadike ku herçende partiyên Sunî û Şîa nêzi hev dibin, li dijî maf û daxwazên kurdan xesimtir û xetertir dibin.

Bersiva, pirsra 'Kurd wê bi 70 kursiyên ku bidest xistin di parlamena Bexda'yê de bikaribin di nav yekîtiya Iraq'ê de bimînin' ne hêsan e. Malîkî, Elawî û siyasatmedarên din yên ereb hîn jî ji taktîkên Saddam Husên yên lewazkirin û perçekirina kurdan nehatine xwarê. Ew bi texîrkirin û jiberkirina pirsgerêka Kerkûk'ê heman awayê sala 1970'an yên rejima Baas didomînin. Siyasatmedarên Bexda'yê herçiqas çavkorê xwendina dîrokê bin jî, divê jibernekin ku hêzên pergala 1970'an serûbino kir, iro cîhanêke din û Iraq'êke din dîzayn dikin.

Herwiha yek ji encamên heremî yên hilibijartinên Iraq'ê teyîdkirina muxalefeta Goran bû. Goran ku cara duyem de tevli hilibijartinan dibe, êdî li ser asasekî zexm yên dengdêran rûdine. Bi vî awayî li Kurdistan'ê dîmeneke nû rûdide. Kurdistan êdî ne fift fiftî ye, bileks ger partiyên desthilata Kurdistan'ê di demeke zûtir de guherinên pêwîst yên ku gel li bendê ye pêk neynin, wê refleksa demokratîk ya gel xanedanan hilweşîne.

Di 4'ê Adarê de serdegirtina hêzên ewlekariya dewleta Belçîka'yê ya ser sazîyên kurd ku di nav wan de çend şîrket û studiyoyên hevkarên ROJ TV'yê jî hebûn, di derbarê hêviyên tevlihbûna Ewrûpa'yê ya proseya çareseriya aştiyane û demokratîk ya pirsgerêka Bakurê Kurdistan'ê de dîmenek pesîmîst afirand.

Di dema ku li Tirkîye'yê hikûmeta AKP'ê li dijî desthilata milîtarîst tédikoşe, rêvebirîya Obama ji bo demokratîzekirina dîroka Tirkîye'yê ber li pêşyasa ya Komkujiya Ermeniyana vedike, ajotina ser sazîyên ragehandina kurdî û sazîyên dîasporaya kurd li Belçîka, Îtalya û Fransa'yê di derbarê nîrx û têngîhiştinên alema Rojava de hin gumanan peyda dike.

Ew dewletên ku yasa û mafê mirovan li jor hemû nîrxan dihesibînin bi awayên ku demokrasiya wan dixwe bin sîberê li dijî kurdan tevdiqerin. Ew dîmenên ku ji operasyona tîmên dij-terorê yên dewleta Belçîka'yê hatin ser ekran û rûpelan di derbarê rola Ewrûpa ya tevlihbûna çareseriya aştiyane ji bo pirsgerêka Bakurê Kurdistan'ê hêviyan lewaz dike.

Ji provakekirina kurdên dîasporayê, yek encam derdikeve holê ku ew jî pirsgerêkê ber bi kolan û korîdorên siyaseta Ewrûpa'yê berfirehtir dike. Ev yek jî ji bilî mezintirkirin û tevlihevîkirina pirsgerêkê tû encam nade.

Ji tecrûbeyên dîrokê diyar e ku ji bo sivikkirina tirsî tirkî, ji bo palpiştiya hewldanên hikûmeta AKP'ê ya li dijî pergala Kemalîst û milîtarîst, ajotina ser kurdan, berewajiyê encamên bendewar derdixwe holê. Demokrasiya Ewrûpa ji bo teşwîkkirina damezrandina pergala demokratîk ya li Tirkîye'yê nikare stûyê kurdan bide ber kêrê. Lewra heta kurd xwe di nav ewlebûn û hevpariya demokrasiyê de nebînin li Tirkîye'yê ne aşî ne jî demokrasiya mimkûn e.

Li aliyê din rêvebirîya Obama,

bi heman fahm û ferasetî nêzîkî pirsgerêkê dibe. Di roja ku pêşyasa ya Komkujiya Ermeniyana ji komîsyonê derbasdibe, li çend peytextên Ewrûpa li dijî sazî û siyaseta kurdan operasyonên navnetewî tîm lidar xistin. Mirov ev helwest nikare tenê wek hewldanên li dijî "PKK'ê an jî kurdên radîkal" binîrxîne.

Ev yek di carekî de nîrxên demokrasiya alema Rojava tîne ser maseya nîqaşê. Li aliyekî Obama, dixwaze heyf û neheqîya dîrokê paqij bike, lê bi neheqîyêke din encamên wê helwesta xwe sivik dike.

Obama'yê reşik ku bi hilibijartina xwe hîmên dîroka jiberkirî ya mirovahiyê hejand, bi vekirina deriyê naskirina Komkujiya Ermeniyana gavekî mezin avêt. Sergirtina Komkujiya Ermeniyana, neqûbûlkirina wê leke ya dîroka mirovahiyê, dîrsekna mutefikên NATO'yê ji vê neheqiyê, ji damezrandina Komara Tirk vir ve, bûbû yek ji sedemên domandina wê rejima şedîd û faşîzan.

Beriya herkesî raya giştî ya Ewrûpa baş dizane ku faşîzm ji bo bibe struktûreke domdar ya dewletî dîrokeke taybet diafirîne. Eger warîsên dewleta tirk AKP jî di nav de di sala 2010'an de hîn jî komkujiya dijî netewa ermenî înkâr dikin, û demokrasiya Rojava ji bo tevli vê helwesta wan ya faşîzan bibin, wan bi jeostratîjîya xwe, bi hevkarîya xwe ya NATO'yê an jî bi amilên din tehdîd dikin û ewçend west jî biserdikevin, hingê di nîrxên demokrasiya Rojava de jî mirov dikare bahsa xeletiyên erjeng bike.

Obama niha bi vê helwesta xwe kulmeke xurt li rûyê dîroka

faşîzan ya rejima tirk dide. Lê bi xeletiyêke din! Kulma Obama ne tenê dixwaze neheqiyekî sere-rast bike, herwiha di rûyê kurdan de jî dibe sedemê êşeke neheq...

Divê stratejîya Rojavayî baş nasbikin ku terapiya rejim, têngîhiştin û pergala tirk û Tirkîye'yê bi vî awayî naçe serî. Dema ku xezeba demokrasiya Rojava bi ser rejimên kevneperest û statukoparêz ve dibare, nabe ku qurbanê wan rejiman jî mexdûr bike.

Gelek balkêş e, dema hikûmeta AKP li Tirkîye'yê li dijî leşkerên darbexwaz an jî ergenekoniyên kujê rêyên yasayî bikartîne û wan derdixîne ber dadgehan, di heman demê de berê xwe dide kurdan. Roja ku generalkî sûcdar tê girtin an jî çend kujerên ergenekonê derdikevin pêşberê dadgehan, an partiyên kurdan tîm girtin, an siyasatmedarên bijartî yên kurdan tîm kelepçekirin an jî zarokên kurd li kolanên tîm kuştin. AKP qaşo bi vî awayî balansekî siyasî dide Tirkîye'yê. Balans ji bo çi? Ji bo ku kolan, ji bo dengderan ji xwe nede xeyidandin an jî ji bo hêrsa li dijî xwe hînekî kêmk bike!

Rojava dema ku dixwaze sûceki rejima tirk an jî dîroka tirk darezîne heman tişt tîne serê kurdan! Diyar e ku fêrî awayê hevûdû bûne. Di herdû rewşan de jî yê dibe bi kurdan dibe. Yanê sîleyekî li tirkan kulmekî li kurdan dixin. Ev jî dibe edalet!

Ger rojavayî dixwazin rejima hov ya ku kaka Tirkîye û Kurdistan'ê dîl girtiye ehil û terbiye bikin, nabe ku aliyekî vê rejimê mizdin û aliyê din bitepisînin.

Li aliyê din kurdan îsbat ki-

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

rîne ku êdî çî ji xeletiya siyaset û siyasetmedarên wan, çî ji zext û hêza dijberê maf û destkeftiyên wan, ew naxwazin heta hetayê wek zarokên mexdûr yên dîrokê bimînin!

Xwînerên hêja, di Newroz a sala 2010'an de em dixwazin çend mizgîniyan jî bidin we. Ji

vê hejmarê pêve Le Monde Diplomatique kurdî êdî ji aliyê Independent Kurdish Media Group GmbH (IKMG) ve tê weşandin. IKMG, bi armanca deng û rengê nû yê serbixwe di ragehandina kurdî de biafirîne, ji aliyê karmend û rojnamevanên kurd ve hatiye damezirandin. Armanca sereke ya IKMG ew e ku weşanên navneteweyî yên di

asta Le Monde Diplomatique de bi zimanê kurdî bigîjîne ber destê xwînerên kurdîxêf. Di demên pêş de wê çend govarên paşgo yên Le Monde Diplomatique jî ji aliyê me ve bi zimanê kurdî bîn weşandin. Herwiha wê malpera Le Monde Diplomatique kurdî ji nû ve bê dizaynkirin û ji vê hejmarê pêve xwînerên rojnama me li ser

malperek ciwantir rojnameya xwe bişopînin. Weşana Le Monde Diplomatique kurdî ya bi zarava soranî li Başûrê Kurdistan'ê jî wê bidome. Hevkarên me yên li Kurdistan'ê ji bo rojnameyeke gurtir hewlên xwe didomînin. Herwiha em ji niha ve mizgîniya weşana Le Monde Diplomatique kurdî ya li Tirkiye û Bakurê Kurdistan'ê jî radege-

hînin. Di demekî nêzîk de wê rojnama me bigîje destê xwînerên li Bakurê Kurdistan'ê jî. Em hêvîdarin ku hemû xwîner, dost û aboneyên me ji bo geşkirin û pêşvebirina Le Monde Diplomatique kurdî alîkarî û piştevaniyê bidomînin.

Newroz a we pîroz be, hemû rojên we Newroz bin!

ABORIYA CÎHANÊ

Îflasa banqayan ‘stratejiya şokê’
anî rojeva bazarê

FRÉDÉRIC LORDON*

Di demekê de ku şokên “asayî” yên Naomi Klein behs lê dike, bi piranî ji derve tèn –derbeyên leşkerî, dij-şoreş, felaketên xwezayî–, û dibin sebebê bêserûberiyekê ku bi tenê bi dû wê re bernameya neolîberal bi rêk dikeve, şoka niha em behs lê dikin bi temamî berhema nava malê bû û halê heyî ew hêz jê îstifadeyê dikin ku diviya heta hetayê jê hatibana dûrxistin...
lê hêj jî ew hêz xwedanê wê cesaretê ne ku ji wê bêserûberiyê ji xwe re avanseke zêdeyî bi dest ve bînin.

Çend sebeb hebûn da ku mirov bi temamî qanîh nebe bi teza Naomi Klein ya li ser “stratejiya şokê” (1). Bêguman teza navborî gelek kêrhatî ye ji bo ravekirina gelek rewşan, nemaze ji bo rewşa welatên başûrî an jî aboriyên di rêya veguherînê de. Lê belê, ew ne xwediyê wê hêza ravekirina giştî ye ku bi awayekî nepenî dozê lê dike; û herwiha, gelek aşkera ye ku bicihkirina neolîberalîzmê di ekonomiyên goya pêşketî de, nabe bersiv ji bo modêla “şokê” –lê bêtir tê me’naya birêvebirina biqedeme û “bi xwînsarî” ya ajandayekê ku her ku tê sepandin xwe sîstematîze dike û kûrtir dibe. Lê belê, divê bê selmandin ku, bo cara yekem, ihtîmal e tehlîla wê di nava kapitalîzma “pêşketî” de jî pir bi serfirazî bê piştrastkirin. Bi xêra biryardariyeke bêeman a mekanîzmeke hevaheng, qeyrana finansî taybet xwe qelapte qalib û kakilê qeyrana finansî giştî. Mesele, bi kêmî ji ber du egeran pir xeter bû. Ya yekem, qet îmkana wê hindê nebû ku hêz û saziyên giştî bêlîv û bêlaqe bimînin beramber rîska nêzîk a têkçûna temamî ya sektora bankan. Hêrsa rewşa ku ji

ber şanoya finansê radibe û dipingure, ji nû ve dibe bar ser pişta welatîyên bacê didin (badder), tu tiştî ji vê rewşê naguhere û jê kêma nake: pîlana rizgarkirina bankan opsiyonê nebû, mecbûrî bû. Herçend şik tê de nebe ku rizgarkirina bankan bi kefaletê, hevgirtina çînan û îltimasên cihê (2) têkel kiriye digel pêwîstiya pêdiviyên heyatî, ev yek, haşakirina hêmanên vê têkelîyê rewşa nadêre, nemaze hêmana duyê, anku îltimas û layengiriyên.

Hikûmetên ku qet ji xwe razî nîne ne ji ber rizgarkirina finansê û ne jî ji ber ku nekarîn beramberî vê qencyê şertên cidî û girîng li ser wan dasepînin –munaqeseya rasteqîn ev e–, bi qurretî derdikevine pêş raya giştî û ji wan re diyar dikin ku, piştî çakbûna finansê û vegeandina deynan, pîlanên rizgarkirinê di rastiyê de qet nabe zerer ji wan re, belkî bi pêçevane, carinan wê zêdetir “pere bînin ji bacderan re.” Divê bê selmandin ku ev qise ne sîrf pesnê-xwe-dan e û ne jî sextekariyeke edetî ye. Mesrefên rastî yên hikûmeta fransî diyar e gelek kêma bûn, avakirina giştî ya finansê, garantî pêkanî ji bo rihettir hereketkirinê, û finansêkirinên acil ên li bankan hatî beşandin bi wî şertî pêk hatine ku bêne vegeandina deynan de budce ya

dewletê wê qazancê jî bi dest bixe (3). Bihayê rizgarkirina sektora finansê wisa diyar e ku ji bo DYA’yê gelek kêmtir e. Trouble Asset Relief Program (TARP, anku bernameya alîkariyê bo karsazên tengav, neolojiyêke biçêj...), ku serê pêşî di nav zerfêke 700 milyar dolaran de hatibû rojevê, her ji ber sebebên manend, di dawiyê de ketibû 100 milyar –ku rêveberiya Obama binîyet e wê jî bi temamî dîsa vegeandina li ser qaseyên dewletê bi xêra baceke taybet ku wê bo maweya deh salan ji bankan bê wergirtin.

Lê belê, ev pêşkêşiya pesndar û xulaseya xweşbext hinek detayên bêsiûd li derve dihêle, nemaze meseleya rola diyarker a saziyên para-hikûmetî (organîzmên nêzîkî dewletê lê ji dewletê cuda) yên wekî Fannie Mae, Freddie Mac û Federal Housing Agency (FHA), ku ji bo strîna ji têkçûna temamî ya emlaq û mezînbûna aborî gelek caran lava û daxwaz ji wan di hate kirin. Biha û meblaxê wan ê ji bo pîlana rizgariyê bi hişyarî ji hesabê hatibû derxistin ji ber ku ew meblax –400 milyar dolar sercem– her qet nehatine derdestkirin da ku bêne vegeandina deynan. Finans rizgarkirî ye û paşketina aborî sînokî ye, lê belê bi rêya paşvedana kêşe û nerihetiyên mezînberev nav cihekî berteng ku tu tişt nikare

teqez bike ku teqîneke mezînberev naqewime (4).

Hesab û hêlengandinên pozîtîf, ji ber ku bi tenê berê xwe didin bihayê mudaxeleya dewletê ji bo rizgarkirina enstîtûyên finansê, meseleya bingehî ji bîr dikin an jî nabînin: Bihayê ku li budceyê dibe mal gava ku hewl dide xwe bide ber pengiya (pengî an mendbûna aborî) warê kar û xebatê û ber zererên bêhed û hesab ên bi dû re tèn. Lewma, rastî ew e ku zêdebûna zerer û kêmasiyên budceyî û deynên giştî, ji “pîlanên rizgarkirinê” bêtir xema navbeykariyê berfireh a makroekonomiyê ye –û li wir, ne rê û derfet hene ji bo jê revînê û ne jî îmkana hene ji bo veavakirineke sêhrî.

Ji ber ku rêya herî hêmin ji bo windakirina têkilî û girêdanên wê tevahiyê berfirehkirina wan kanalên e ku sebebên digihînine netîceyên axir, finans niha di wê baweriyê de ye ku dikare wisa hereket bike heçko wê bi xwe biha û mesrefa helatin û tengaviyên xwe yên biçûk daye, û bi vî awayî hewl bide meseleya mayî (bêkarî, paşketina aborî, zerer û kêmasiyên budceyî) hewaleyî binkeyên dîr ên makroekonomiyê bike –belê xemgîn e, lê kar û xema wê nîne.

Û ji ber ku bêşermane peyvek e ku nakeve nav ferhengoka wê, va ye hêz û taqeta xwe dide hev, û mîna berê, qet natirse dersan

bide dewletan, ku li pêş çavên wê ew dewlet tim bêpere û heta hetayê bêberpirsaryarî ne. Hilçûn û zêdebûna heta vê dereceyê ya deynên sektora giştî kêşeyêke mezînberev e, dubare dikin, bi eniyên qermiçî, rêveberên departmanên “fixed income” (5)... ku di şêlûbêla sekeratê de bi pereyê bacê hatibûne rizgarkirin.

Bank niha qismen jinûve geş dibin ji ber ku piştgiriyên dewletî û mezînberev ên ji bo xatirê şert û mercên heyî wan diparêzin ji xetera têkçûneke duyem li jêr lehiya deynên xerab, ku bêguman di rewşeke bêalîkarî de wan deynan wê derbeke kujende li wan bixista. Wisa diyar e ku li ba bankan xem û endîşeyek nemaye, tenduristî çak, êdî wê spekulasyonan bikin li dijî dewletên ku ew ji kûrika tarî xelas kirin, da ku bihayê qerzên giştî bilind bikin, û bi vî rengî kêşeya kêmasiya budceyî bişarrînin... ku ew bi xwe serkaniya wê kêşeyê ne.

Ev e êdî ji vir û pê de “şok” dest pê dike şiklê xwe digire. Mûçegir ji destê paşketina aborî dikêşin? Ji ber ku bacder in her ew wê pere bidin ji bo hevahengkirina budceyê! Lewma wê du caran wan biêşîne. Îdeolojiya neolîberal, bi qabiliyeteke ku mirov hew dikare teqdîr neke, xerîk e ji wê rûdana ku ihtîmal hebû bibe sebebê mirin û têkçûna wê bi xwe, rê û derfetên

* Aborînas. Nivîskarê *La crise de trop. Reconstruction d'un monde failli*, Fayard, 2009

ÊRÎŞA OLAN

Ronahî tîn hawara sedsala 21'ê!

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

Carinan, li hember jiyîna li vê mîlênûma sêyem ku bergeha reş û tarî ye, mirov dikeve nava xeman. Baweriya ku pêşketin êdî ne weke ku mirov digot qey weha ye, û dem êdî bi şûn ve diçe bi ser yê din re dikeve. Gellek caran, ji aciziyê li hember xêrwaziya ku di nava xelkê de belav bûye, giriyê mirov tê û mirov bi tirs ji xwe dipirse gelo bi rastî jî xatirdayin û tevlêbûyina hemû fikir û baweriyên ku hene bi tenê nîşana mecbûriyetên toleransê ye, an nîşana bêhişketina xeternak e... Bi kurtî, ev dewr mirov aciz dike û mirov dide pey hişyariya fikrî. Ji xwe, Ronahîyan (1) jî di eslê xwe de tim behsa vê dikir: Beyî ku mirov bifikire, xwendina filozofên wan, Voltaire (2) û Diderot (3) û Hume (4), ku çapa berhemên wan ya bêrîkan tam li gora demê hat kirin, û bêtir behsa baweriya ji Xwedê dikin, kêfeke weha ye ku bi rastî jî mirov tîne ser hişê xwe.

“Sapere aude”: li gora Kant slogana Ronahîyan ev e. “Ceger bike û guh bide dilê xwe”: dayina pey vê sloganê, di eslê xwe

de tekane rê ye ku mirov nehêle ku baweriyên hinin din rêyê bi ber mirov bixin. Hema mirov dibêje qey filozofên sedsala 18'an bi hişê xwe ve êdî kamil dibûn û diyarde, daxuyanî û cihên hevpar ku dibûn alavên hişmendiya dema xwe di nava têgihîstineke rexneyî re derbas dikirin. Bê guman, pîrsa olê, bû mijara wan ya sereke, him bi nêrîneke filozofîk (gelo wateya baweriya ji Xwedê heye?) û him jî bi nêrîneke axlaqî (gelo mimkun e ku mirov ji derveyî tîrsa Xwedê jî dilrejm be?)

Berî nuha bi salan, mirov digot qey êdî dema van mijaran bi rastî jî derbas bûye. Bi awayekî ecêb, ev mijar dîsa ketin rojevê û hatin nîqaşkirin: serokomar Nicolas Sarkozy bi vî awayî keşe pîroz kirin, lewre li gora wî ew ji mamosteyan baştir li perwerdehiya axlaqî dikin; parlamenterekî ewrûpî ye portekîzî jî ji hêla xwe ve doz li José Saramago kir ku, ji ber ku romanekê bi navê Caín (5) nivîsandiyê, dev ji hemwelatiya xwe berde, lewre ew roman li dijî perwerdehiya Încîl'ê ye. Ji bilî van herdu bûyerên gellekî navdar, gellek îşaretên din jî hene

ku vegera êrîşa olî diyar dikin. Ev îşaret ji aliyê hin berpîrsên oldar jî dikarin bîn û ji aliyê hişmendiyeke bi awayekî zîrek tevlihev jî bîn.

Tiştê ku kêfa mirov tîne û dibe sedem ku, digel ku li ser mijareke ciddî ne jî, mirov di ber xwendina nirxandinên Voltaire, Diderot û Hume re ji kêfan bikene ew e ku ev pîrsgirêka bingehîn –bawerkirin an bawernekirin- bi awayekî radîkal û aşkerebûneke rewşenbîrî ya ji derveyî hemû tîrs û xeman hatiye nirxandin û nîqaşa wan jî li ser lêgerîna rastiyeke maqûl hatiye sazîkirin. Mirov weha kêfa saf ya nîqaşan bi dest dixê... ku nîqaşên metafîzîk in, lê hewl didin ku li derveyî fikrên rûhanî bimînin. Di vira de, kêfeke xemgîn heye, lewre xebitandina ramanekê azad wê demê ji binî ve xeternak bû: Voltaire, gava ku Filozofê Cahil nivîsand, ji bîr nekiribû ku çend sal berî wê, cezayê mirinê li şovalyeyê bi navê de La Barre ku wî ji dil û can parastina wî kiribû hatibû birrîn û Ferhenga Filozofîk ku wî bi xwe nivîsandibû teva wî hatibû şewitandin. Diderot jî bi xwe dît ku pirtûka wî ya yekem hat da-

rizandin, afarozkirin û şewitandin, ji ber ku li dijî olê û adetên baş bû. Herçî David Hume'yê ingilîz e, bêguman tedbîra xwe girtibû û ji ber wê pirtûka wî ya Diyalogên Li Ser Ola Xwezayî piştî mirina wî hate çapkirin.

Lê, ya herî baş, belkî ji ber wê ye ku ev lêgerîna sêqolî ya li ser wateya baweriya ji Xwedê ku mirov nikare bersivên wan bide ber hev, bi awayekî hevpar mirov ber bi şikbiriye ve diajo (bingeha rasyonîzma kartezyen), û bi vî awayî mirov herweha ji fanatîzma pêşderazîbûnê jî rizgar dike. Lewre, filozof serê xwe bi rehmê re naêşînin ji ber ku ew bi baweriyê ve girêdayî ye. Mijarên ku bala wan dikişînin, mijarên warê zanîne ne. Gelo mirov dikare çî li ser Xwedê bizane? Mirov nikare tu tiştêkî jî bizane. Lewre, hişê mirov, yê ku xwedan sînoran e, nikare Xwedê fahm bike, lewre ew bê sînor e. Ecêb e. Lewre, piştî vê bêderfetiya hişî, tu qiyametê olê namîne: herkes di baweriyaya tiştên ku wî aş dike de serbest e. Di destê mirov de, ji ber bitenêtiyê, êdî bi tenê ew dimîne ku mirov bi rêzgirtina ji mirovahiya xwe re bijî. Heval-

tiya bi Diderot'ê ateîst, Voltaire'yê bawermend û Hume'yê şikbir re, bi van hersê rewşenbîrên bêtîrs re ku tê de xebitîn ku em derfeta peydakirina nirxên xwe bi dest bixin hê jî weke hercar kêfeke bêhemta ye.

EVELYNE PIELLER

Werger ji fransî
İbrahim Seydo Aydoğan

(1) Ji bo filozof û rewşenbîrên sedsala 18'an digotin “Ronahî”, lewre nemaze li Fransa'yê mezintîrîn rewşenbîran wê demê berhem dane. (Jêrenota wergêr).

(2) Voltaire, Le Philosophe ignorant, présentation et notes de Véronique Le Ru, Flammarion, Paris, 2009, 242 p.

(3) Denis Diderot, Entretien d'un philosophe avec Madame la Maréchale de***, présentation et notes de Jean-Claude Bourdin et Colas Duflo, Flammarion, Paris, 2009, 106 p.

(4) David Hume, Dialogues sur la religion naturelle, traduction de l'anglais, dossier et notes de Magali Rigail, Foliopus Philosophie, Paris, 2009, 240 p.

(5) José Saramago, Caín, Edicions 62, Barcelone, 2009, 144 p.

MAFÊ KURTAJÊ

Paşila Dayikê

SABINE LAMBERT*

Mirov nikare xetera li dijî mafê jiberxwekirinê (kurtajê) bi tenê bi dema bendêmanê yan jî dema li ser lîsteya navendên dawî yê kurtajê mane xulase bîne ziman, tevî ku hemin ghiştina materyalên kurtajê pirsgirêkeke girîng dimîne. Ev xeter para bêhtir xwe bi awayekî neyekser nîşan dide û ne ji bereyê ve. Ev tehlûke ji ketina nav hev a gelek faktorên pêk tê. Di nava van de jihevcihêkirina di navbera “şexsî” û “siyasî” de jî heye ku bi awayekî bêqisûr tê kirin

2 l'ê Çile di bername ya “les maternelles (paşila dayikê)” ya kanala televîzyona France 5 de, jineke hestiyar, kurtaja bêtevizandin a ku li nexweşxaneyekê hat serê wê, vedibêje. Em behsa kurta- jeke ku beriya 40 salan pek hatiye nakin: Jina em behsa wê dikin emrê wê ji 25 salan kêmtir e û li keviya Parîsê (li banliyokê) dimîne. Bi rijandina hêsi- rên çavan keçik rêyên ku diviyabû ji wan derbas bibe kite bi kite vedibêje: Ji zor û zehmetiyên klasîk ên ji bo standina randevuyekê heta bi kurtajbûna wê ya bêanestezî ya li ser maseyekê di korîdoreke di nava çûn û hatina bêdawî ya xebatkarên nexweşxaneyê de. Di bernameyê de, dema keça ciwan behsa çiroka xwe dikir, rojnamevan ewqasî matmayî bû ku beriya ku ji doktorê tevî programê bûyî bipirsê çawa tiştê wisa hê jî li Fransyê dikare pek bê, pir caran li ser hev got “ev çi ecêb e!” Bi awayekî diyar doktorê jinan aciz e û weha li xwe mikur tê: Hin doktorên li dijî kurtajê hene û tolê ji jinên kurtaj dibin distînin. Ew kurtajên xwe bi zanîn bi awayekî jin pê biêşin û li ber çavan şerm bikin, pêk tînin.

Maneya vê ne ew e ku hejmarê kurtajên bêanestezî pir

zêde ye – angoyê em dikarin hêvî bikin wisa ye. Li aliyekî weha xuya ye ku dema berê ya bikaranîna amûrên weke şûjîn û ya vegirtina nexweşiyên bi dawî bûye. Lê belê wextê em hîna rastî hinan tînin ku li ser ekografîyê “pitika” we nîşanî we dikin û bi awayekî ku we piçûk bixin ji we dipirsin “çawa çêbû hûn bi paşil û ducanî bûn? (Bi maneya, ma hûn nizanin xwe li dijî ducanîbûnê biparêzin?)” Divê beramberî vê em çi bifikirin? Li ser rêbazên kurtajbûnê divê çi bejin? Weke ku carinan tê gotin, bikaranîna dermanan ji bo kurtajbûnê, ji ber ku li şûna ameliyatê alternatîfêkê pêşkeş dike, weke pêşketinekê tê qebulkirin, dikare hedî hedî bibe awayekî “xwe xilaskirina ji dema di odayên nexweşxaneyê de”- bi taybetî van rojan ku cih li nexweşxaneyan kêmtir dibin.

Valakirina nexweşxaneyan ji jinên kurtajbûyî, dîrxistina van cahilan ji van odayên nexweşxaneyan ku îbadetxaneyên bêqisûr û paqij in, destûr dide doktorên me ku mirovên mezin in, xwe ji zehmetiya kurtajkirinê hêsantir xilas bikin û zêdetir wext dide wan da ku hêkdankê neqilî jinên wêrek bikin, yê ku zarok ji wan re çênabin. Ev jî ji IVG'yeke (kurtajkirineke) klasîk ya bi awayê kişandinê karekî bi kêrtir û bi rûmettir e.

Kurtajbûn weke xeweparastina ji ducanîbûnê jî “karê jinên qenc e”. Dema jin dibîne testa ducanîbûnê pozîtîf e û biryar

dide kurtaj bibe, tiştên ku li pişt deriyê serşokê diqewime, eleqeyê kesî pê nîne, kes serê xwe jê naêşîne. Yê ku difikirin berî her tiştî ev pirsgirêk ya jinan e hemû yek dengî dibêjin: Helbet, madem hilbijartin a wan e, beden a wan e, wan bi xwe daxwaza vê azadiyê kir, çî pê dikin bila bikin. Wisa xuya ye ku bi tenê cinsiyeteke exotîk û hinekî dijber, derveyî exlaqê dikare ji qada “şexsî” derkeve. Tevî ku jin ji lîstîna bi “sex toy” ên nû derketî bêhtir, piraniya wexta xwe bi paqijkirina avdestxaneyan, bi mezinkirina zarokan û bi şepirzebûna ji bo mûçeyekî ji ya heqê wan hindiktir derbas dikin.

Wisa xuya ye, bi tenê wexta jin bedew û seksî ye maneya jiyana wê heye. Lê piranî ev ne xisleta mezin a kurtajê ye ku gelek caran pêkanîna wê di destê milîtanên dijberî kurtajê de tê hiştin. Ew jî bi kêfxweşiyê mezin û bi awayekî gelekî cidî dest diavêjin vê mijara kurtajkirinê. Bi rastî jî ew li Fransyê kêmtir in (li gorî hejmara wan a li Spanya, Dewletên Yekbûyî yê Emerîkayê û Emrîka Latîn ku ji ber giraniya dîn bêhtir dij-kurtajvaniye dikin) lê belê gotinên wan digihêjin guhên kesên amade ne alî bigirin û belav dibe. Rohniyên nerm ên ku çapemenî bi kar tîne piştgiriya wan bi awayekî rojane dikin, û ji bo afirandina amûrên modern ku dikin jin di tarîtiya psîkolojî û derûniya xwe ya

lawaz de bi tena serê xwe bimîne, alîkariya wan dikin. Yê “jiyan-perest” ku ev rewş bi kêrî wan tê, li ser malperên xwe yê internetê bi awayekî pir nazik bersivê didin jinên “bêçare û bêgav” ên ku dema dixwazin kurtaj bibin vê medyayê her diçe zêdetir bi kar tînin.

Nirxandina wan weke komeke zanyarên muhafizekar wê bibe şaşiyek: Hêdî hêdî dev ji derewên zêde eşkere, sloganên hişk û provokasyonên neqanûnî berdidin û malperên xwe yê internetê her diçe zêdetir dişibin pêvekên rastî yê wezareta tenduristiyê. Dikare mirovekî bi hêsanî şaş bike.

Bi ser de jî navên weke “navenda neteweyî ya guhdarîkirinê (centre national d'écoute)”, xwendina zanîngehê ya bi inglîzî û hejmarên telefonê yê belaş bi kar tînin û rewabûneke rastî ji xwe re ava dikin.

Bi vî awayî destên xwe bi hêsanî digihînin qada “pirsgirêkên psîkolojîk” a jinên kurtaj dibin. Yek ji wan “sendroma piştî kurtajbûnê” ye ku qaşo jinên kurtajbûyî hemû pê dihisin.

Di van malperan de jinên ku biryar dane zarokê ji ber xwe bikin, weke erdên talan bûyî ku bi tevahiya tehlûkeyên cihanê re rûbirû ne, behsa wan tê kirin. Dibêjin kurtajbûnê li ber alkôlîkîbûnê vedike, jinên kurtaj dibin zêdetir xwe dikujin, hêsantir dikevin nav lepên tene- tiyê, xizaniyê û bêhtir dikarin ji karê xwe bîndar xistin. Ev terî-

fên reş û tarî piranî bi nivîsên gelekî helbestvanî li ser “daxwaza dayikbûnê” ku hêzeke veşartî ya di xwezaya her jinê de heye, tê dîtin. Dibêjin her jina rêzê ji xwe re digire xwediyê vê hestê ye û divê carinan hin kes zorê lê bikin da ku vê hestê derxin holê. Di vê çarçoveyê de nîqaşên dijberî kurtajê tevî fikrên ji aliyê pir kesan ve hatî qebûl kirin dibin. Li gorî wan dayikbûnê ne hilbijartinek e belê hêzek e ku ne di destê jinan de ye. Nîqaşên heyî yê li ser mijara “redkirina ducanîbûnê” vê nêrîna ku rewşa psîkolojîk dinirxîne, xurttir dike û kapasîteya jinan a biryardana, ya ji wan re baş an jî xirab, tine dihesibîne. Ji bo vê bike jî teknîka gelekî hêsan “bandora mercêkê” bi kar tîne (rastîyeke piçûk gelekî mezin dike û dike rastîya bi tenê).

Eger em vê yekê li loda gotarên bi awayekî birêkûpêk xitabî rêjeya bilind a zarokanîne ya fransiyayî dikin zêde bikin, çawa em matmayî bimînin ku di rewşeke bi vî rengî de zehmet e mirov biryara jiberxwekirina zarokê bide? Çawa mirov karibe di encama vê de kurtajbûnê ne weke “trajediyeke mecbûrî” bibîne? Lewra pispor hemû li ser kaxezên spî ji me re weke birî- neke nakewe û jênaçe ya li ser xwezaya jinê û binketina jiya- neke weke jin, rave dikin. Li hemberî êşandin û arandina bi rastî ya buyêreke ku bi tenê karîbû biêşîne, em ê çawa mat-

* Hevpara malpera Les Entrailles de Mademoiselle “zikê dayikê yê keçê” (www.entraillies.fr)

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

mayî bimînin? Da ku em karibin encamên van pêşdîtînan xwe bi xwe bibînin, divê em çavên xwe li ser malperên foruman ên înternetê bigerin yên ku di wan de jinên kurtajbûyî gazinan ji rewşa xwe dikan. Yên ku cesaret kirin li dijî ya ku xweza û “ajoyên wan ên jinane” li ser wan

ferz dike di ser xwe re bibihurînin, wisa xuya dike ku bêqisûr cezayê xwe qebûl dikan. Ev yek xwe bi xewnerêşkan, hebûna zarokeke xeyalî ya mezin dibe, a ku rojbûna wê heye dide der. Ev yek xwe bi hesteke giran a gunehkariyê, tirs, tenêbûn û şermê nîşan dide. Armanç ew e ku

yên naxwazin vê êş û poşmaniye hîs bikin jî, werin bêdengkirin, helbet eger naxwazin weke anormal, bêdil (bêrehm) û nexweş werin dîtin.

Mirov nikare xetera li dijî mafê jiberxwekirinê (kurtajê) bi tenê bi dema bendemanê yan jî dema li ser listeya navendên

dawî yên kurtajê mane xulase bîne ziman, tevî ku hemin ghiş-tina materyalên kurtajê pirsgirêkeke girîng dimîne. Ev xetera para bêhtir xwe bi awayekî neyekser nîşan dide û ne ji bereyê ve. Ev tehlûke ji ketina nav hev a gelek faktorên pêk tê. Di nava van de jihevçihêkirina di nav-

bera “şexsî” û “siyasî” de jî heye ku bi awayekî bêqisûr tê kirin. Weke mînak xwe di helwesta Buroya Parastina Penaber û Bêwelatan a Fransewî (OFPRA) de dide der. OFPRA îdîa dike ku destavêtin û şiddeta jin pêre rûbirû dimînin ne sedem in ku ji bo mafê paneberiyê werin qebûl kirin. Îdîa weha dewam dike “lewra ev pirsgrêkên eleqedarî “jiyana wan a şexsî ne (1)”.

Vê dubeşbûnê derfet da peydebûna qedere dîrokê, û ferz-kirinê qanûnê taybet û di nav xwe de hilgirtî. Vê jî, bi riya pêvebûn û girêdana jinan a bi xwezayê û qada malbatê ve ya her tê nûkirin, dike. Hingî jî jin weke ruhberên ji mêr “hindiktir civakî” tînin dîtin. Ev jihevçihêkirin e ku her jina lêdan xwarî li berpirsiyariyên wê vedigerîne yan jî destûrê dide mirov li ber hejmarên giriyê mirovan bi wan were yên dabeşkirina karê nava malê, neçar bimîne milê xwe kilke.

Ev pirsawî pirî caran dibe sedema henekpêkirina tahl a wan kesên ku gelekî kêman radihêjin melkesekî. Ev pirs anekdotîk (bi şeweyê serboriyê) nîne: Ew derdixê holê ku têkiliyên di navbera cinsan de, dibe ku ferdî bi aheng bin, lê pêwendiyên civakî li hesabê evîndarên bêgiraniya civakî neyê jî ne wisa ne. Ew berhemên têkiliyê hêzê ne. Eger mijar bi awayekî nerm guhertina “mentalîteyê” be, çawa femînîsta fransewî Colette Guillaumin gotî “divê em li ser pêkanîna perwerdekirina patronan û rêveberan bihizirin da ku ew wezîfeya xwe di hilberînê yan jî nivîsîna bi mekîneyan bi cih bînin” da ku her weha “bi riya reformên mentalîteyê” em bikevin ser riya veguherîna “civakeke dibîşîre (2)”. Ev dubeşbûn e ya ku destûr da tibê ku li gorî daxwaza xwe û rewşa xwe ya wê kêliyê, bi ser de jî ji her cezayî parastî, biryarê bide ku jê-nexweşa (nexweşa nixê wê kêman) li ser maseya wî, dikare her weha gelekî rihet were bêruhkirin (bi anesteziyê tevîandin).

(1) Binêre li Jean-Marc Manach, “Le viol des réfugiées “relève de leur vie privée” (destavêtina penaberan “nîşana jiyana wan a şexsî”), Bugbrother.net, 11'ê Kanûna 2009'an.

(2) Colette Guillaumin, Sexe, race et pratique du pouvoir, L'idée de nature (cins, nijad û bikaranîna desthilatdariyê), weşanên Indigo et Côté femmes, Paris, 1992, rûpel 231.

DO-ÎRO

Japonya di nava Şerê Cîhanê yê Yekem de

CHRISTIAN KESSLER*

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

Vekirina deriyên Japonya'yê ku di sala 1854'an de bi zora keşiyên reş yê amîralê amerîkî Matthew Calbraith Perry pêk hat, berê Japonya'yê da pêşbirkeyeke mordenîzasyonê. Heta wê demê, bi tenê lengergeheke ja-

* *Diroknas, profesorê Athénée Français ya Tokyo'yê, mamosteyê zanîngehê.*

ponî ji bo bazirganiya navneteweyî hebû. Perry'ê ku fermanderê hêzeke deryayî ya weha bû ku jê re digotin "keşiyên reş" û ji amerîkî, brîtanî, fransî, hollandî û rûsan pêk dihat, peymanê bazirganiyê ya yekem li ser Japonya'yê ferz kir (1). "Diplomasiya bi topan" (gunboat diplomacy) ku bû sedema piçûk-xistin û êşandina Japonya'yê, herweha bû sedem ku ev

welat ji nû ve berê xwe bide hêza çekdariyê. "Welatê dewlemend, artêşa xurt" êdî bû yek ji sloganên dema Meiji. Ji ber ku li gora Rojava'yê gellekî li paş mabû, Japonya'yê ji binî ve berê xwe da dibistana Rojava'yê û zanîna wê ya di hemû waran de ji xwe re bi kar anî.

Piştî du sedsalên ku xwe ji dinyayê îzole kiribû, êdî bi tenê fikreke wê hebû: Bibe împara-

toriyeye kolonyal. Ev projeyên xwefirehkirina ber bi dinyayê ve ku yek ji bingehên îdeolojiya Meiji'yî ye, ji berê de hene. Hê di sedsala 17'an de, Toyotomi Hideyoshi ku şogun'ek bû, ketibû nava maceraya weha ku Çîn'ê werbigire û tu paşeroja wê tunebû. Japonya ya ku dev ji ya xwe berneda, di navbera deh salan de kete nava du şerran: Berê li dijî Çîn'ê (1894-1895), bi

dû re li dijî Rûsya'yê (1904-1905) ku serkeftineke gellekî mezin bi dest xist û bû serkeftina yekem ya li dijî neteweyeke ji "nijada spî." Wê Kore bi dest xist, Formos bi dest xist, Başûrê Sahalîn'ê bi dest xist û li Başûrê Mandşûrî'yê herêmeke ji hêla aborî ve gellekî balkêş xist bin parastina xwe. Yanî, hertişt ji bo vejandina wê maceraya mezin ya sedsala 1'an amade bû û ew

YEKITIYA EWRÛPA - TIRKIYE

Pêvajoya endametiye û pirsgerêka kurd

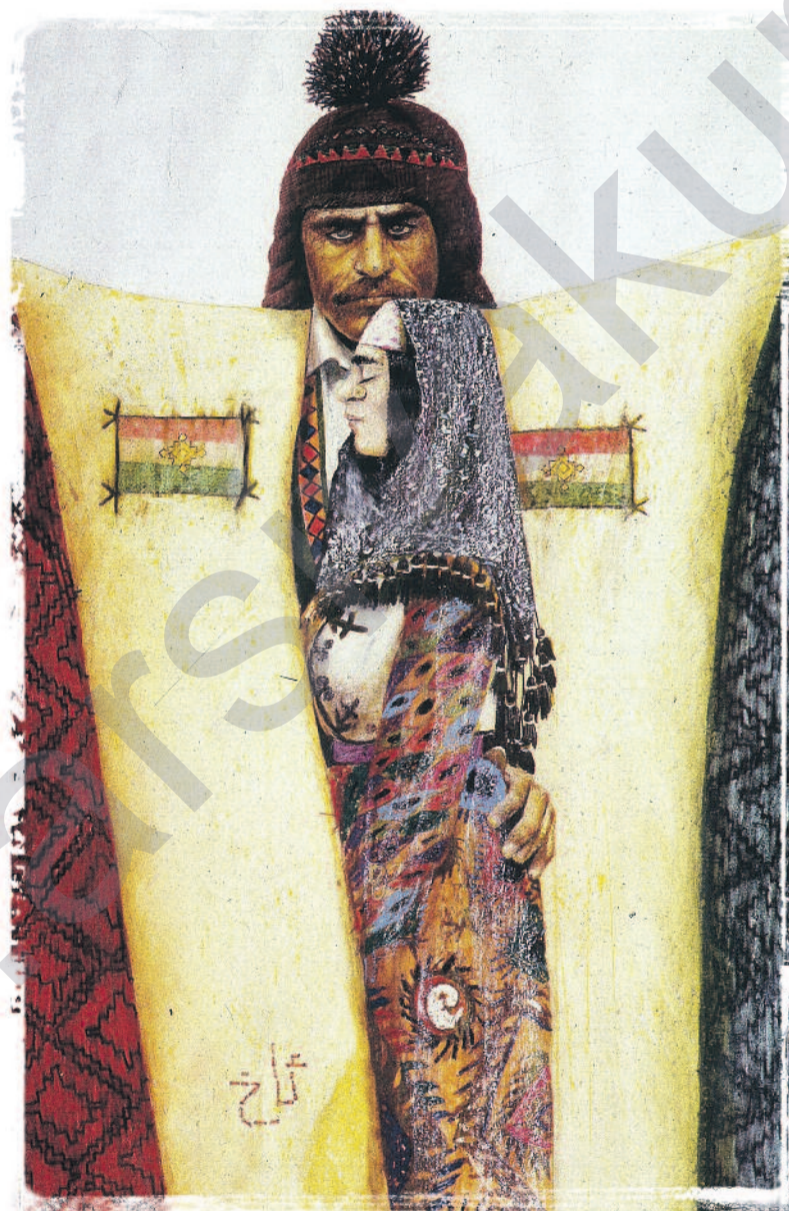
PROF. DR. GÜLISTAN GÜRBEY*

Perspektîfa endametiya YE'yê û siyaseta YE'yê ya şertdanîne bandoreke êrênî li ser demokratîzekerina Tirkiye'yê kir ku nabe mirov vê yekê nebîne. Lewra hê jî divê ev motorê demokratîzekerinê li ser piyan were hiştin û bike bi pêvajoya demokratîkbûyîne re jî bi awayekî çêker bimeşe. Bi hevpariya endametiye û raporên pêşketinê yên perîodîk ên Komîsyonê di destê YE'yê de amûrek heye ku pê dikare ji bo gav bi gav pêkanîna Pîvanên Kopenhagê zorê bike.

Bandora demokratîkker a perspektîfa endametiya YE'yê

Ji dema ku Tirkiye weke namzetê endametiya YE'yê hatî qebûlkirin û vir ve, ango ji Kanûna 1999'an û vir ve pêvajoyeke berferah a reforman a siyaseta hundir dimeşe. Îhtîmaleke gelekî piçûk bû ku ev pêvajo bêtir perspektîfa endametiya YE'yê pêk bihat. Ev reform girîng in, lewra mijara wan pirsên nazik ên demokrasiya Tirkiye'yê ne, weke mînak mafê mirovan, parastina hindikahiyên, artêş û hwd. Bi vê pêvajoyê re pêvajoyeke nîqaşê ya siyaseta hundir a di navbera alîgir û dijberên endametiya YE'yê de jî hemwext dimeşe. Dijberên reforman dixwazin statûquoya siyasî bimîne û ditirsin, eger daxwazên YE'yê pêk werin dewleta yekpare ya neteweyî û çandî hilweşe. Yên ku di nava vê komê de cihê xwe digirin di serî de rêveberiya eskerî, rêxistina ewlekariyê (polîs), hin beşên dadgeriyê û burokrasiya dewletê ne; di qada siyasî de ev hêzên miletgir û neteweperest û hin beşên muhafezekaran in. Rêveberiya eskerî endametiya

* Prof. Dr. Gülistan Gürbey, Doçenta İnstîtûta Otto-Suhr a Zanista Siyasetê li Zanîngeha Azad a Berlînê

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

YE'yê weke parçeyekî pêvajoya rojavayîbûnê ya kenalist dibîne û weke ku dewleta yekpare ya yekperest bi pîvanên YE'yê li hev dike, li mijarê dinêre. Lewra weke prensîp, endametiya YE'yê ya Tirkiye'yê erê dikin û heta ku reform dest nedin hîmê Kemalîst ê dewleta netewe ya yekpare, bi awayekî erênî li pêvajoya reforman dinêre. Alî-

girên reforman bi xwe dixwazin pêvajoya demokratîkbûyîne bi YE'yê bi leztir bibe û ji bo reformên berferहतir têdikoşin. Di vê ko-mê de di serî de hêzên liberal, partiyên kurdan, rêxistinên sivil (di navê de yên kurdan jî hene) û hêzên aborî (weke yekîtî û komelên şirketan) cih digirin.

Astengî û pirsgerêkên li pê-

qutbûna ji têgihîştina dewlet û neteweya homojen pêk bîne û alîgirê demokratîkbûnê û liberalbûneke girîng û domdar a welêt be. Tevî ku pêvajoya reforman têra xwe dînamîka xwe pêş xistiye û lewra weke zehmet e paşve were zivirandin xuya bike jî, ev karê zehmet hê dimîne.

Nîqaşkirina mijarê di siyaseta hundir de nîşana karekî zehmet ê perspektîfa endametiye ye ku li pêşiya kesên li Enqerê biryarê didin e. Em vî karî bi nav bikin; redkirina hêmanên neteweyî û dogmatîk ji bo demokrasiyeke liberal û dewleta huqûqê ya bêkêmasî dixebite. Şerê di siyaseta hundir de li dor van konseptan tê kirin, bi dawî nebûye û wê bandoreke reng bide biryaran, li pirsê endametiya YE'yê bike.

Siyaseta kurd a Tirkiye'yê hê jî di navbera dogmatîzm û liberalbûnê de ye

Herî dereng, bi pêvajoya endametiye ya dewam dike ji bo çareserkerina pirsgerêka kurd û bi vê re jî ji bo qada tevgerê ya siyaseta kurd a tirk, çarçoveyek hat danîn. Tevahiya hêzên ji rêûresma Kemalîst (artêş, burokrasî, dadgerî, hin beşên siyasî û raya giştî) ji destpêkê ve ev yek erê nekir. Belê niha êdî em dikarin bibînin ku kes vê çarçoveyê êdî red nake, lê kitekî timûtim dibin û wê bibin mijarên ezmûnên dijwar û nîqaşên dijber ên ku li ser wan gotûbêjên siyaseta hêzê çêdibin.

Çarçoveya siyasî ya behsa wê hatîkirin, bi Pîvana Kopenhagê "rêzgirtin û parastina hindikahiyên" peydebû: Bi awayekî berçav maneya vê, derfeta qebûlkirina mafên çandî di qada ferdî de ye - ne kêma û ne zêde! Maneya vê kite bi kite çî ye, ev ê çawa pêk were? Jixwe nîqaşên li dora pêvajoya reforman a salên derbasbûyî nîşan da ka çi qasî zehmet e li ser vê xala ku di destpêkê de kêma bi pirsgerêk xuya dike (rêzgirtin û parastina

siya pêkanîna reformên ketine meriyetê nîşan didin ku Enqere hê di navbera naverokên kevneşop, dogmatîk û meylên liberalbûnê de diçe û tê. Ev yek herweha nîşan dide ku di nava hêzên dewletê de hê lihevkririnek li ser guhertineke girîng a têgihîştina kevneşop a siyasî û naverokên wê nîne, da ku îradeya siyasî derxe holê, ev îrade

ANARŞIYA ESTETÎKÊ

Hetîketiyên civakî yên Pissaro

EVELYNE PIEILLER

Hîseke xweş e mirov berhemekî bibîne ku ji hestên bi mirov re çêdike û wir de, bi awayekî cihê zêdebûna tiştên dikarin werin bidestxistin û ji dest dan, nakokî û şerên serdemekê radixe ber çavan. Ev berhem di heman demê de ferz dike ku mirov xeyala têkiliyên kêm dualî yên ku di navbera modernîteya hunerê û hesasiyeta siyasî de pêk tînin, bike. Bi awayekî mirov ne li bendê, bi Pissaro hejyaneke rohnîker peyde dibe.

Dîsa jî weha xuya dike ku ev resamê ku sala 1874'an beşdarî yekemîn pêşengeha wan kesên ji wan re împresyonîst tê gotin bûyî û girêdayî wan mayî, zêde sîrr û razên wî nebûn. Elie Faure ji bo wî got "halbastvanê herî nedarîçav ê taybetiya tiştan." Ev resam mutewazî dijiya, pirr kar dikir, kêmnasî ma û hevalên wî yên nêz hebûn ku tevî têkoşîna mezin a ji bo estetîkeke nû dibûn, berovajî şagirtên wî Gauguin yan jî Cézanne... Bi kurtebirî, ew bi awayekî tekûz li cihên hevpar ên ku girêdayî vê êkolê ne, tê ew bi awayekî mayînde stereotîpekî hunermendan û fikrekî diyar ê xweşkayiyê pêşniyar dike. Lewma îro her kes dizane ku împresyonîzmê hem raya giştî û hem jî kesên girîng ên ku diviyabû "hunera mezin" rave û terîf bikin, matmayî hişt. Û paşê bû nirxekî misoger û dereng jî be bi awayekî zexm, kir ku hin nûnerên wê gelekî dewlemend bibin. Ji vê wêdetir, wê resma ronak aqlê mirovan ji serê wan dibir, xuya ye dîmenên ku dikin grîzok bi bedena mirov bigirin, didan nihurandin.

Ev resm gelekî populer bû û heta gihîşt wê nuqtêyê ku kir nostaljiya "dawiya vê sedsalê" xwe bide der. Dema wê dike jî bi dor Serdema Xweşik dikeve û weke ku di nava tevahiya nermî û nazikiya jiyane de be, xuya dike...

Redkirina tevlihev a wê "avant-garde"ê (pêşengiyê) nîşana teneqihîştina mirov nikare xwe jê vede ye ku "burjûwa" û hunermendên hilberîner ji hev dike: serhatiya xweşik a împresyonîstan mînak e ku muhafezekariyê li hemberî pêşveçûnê, piraniya ehmeq li hemberî elîta rohnîbûyî, xeddariya rantxwaran li hemberî biratiya hunermendan, neheqîya girseyan a demên berê li hemberî huqûqa dema nû datîne. Li wir romantîzmeke xurt a dilxweşker heye: Bêyî ku mirov bitirse xwe şaş bike, silavan li leheng û qehremanên îdeal û qasidên mîranî yên xweşikahiyê dikin. Bi ser de jî karîbûn paşê henekê xwe bi miyopên ew şermezarkirî, bikin. Girse kêmaqil e, hunermend jî şoreşgerên nehatî fêmkirin. Ev rast e, lê wê yekê serketina wî û rewabûna wî pêk anî... û jixwe eger dawî baş be her tişt baş e. Zehmet e mirov bi klîşeyan re li hev neke, ji ber ku weha xuya dike ku bûyer rastiya wan klîşeyan misoger dikin. Dîsa jî, di çêkirina hîskirineke têra xwe şaş a dema xwe, têkoşînen xwe û rola hunermendên wan pê rabûyî de, cih digirin.

Sala 1889'an, Birca Eysel'ê li Paris'ê serwer e, modernîte li ser rîya serketinê ye û Pissaro hindik maye bibe 60 salî. Dîwaneke têde sîh resman vedibêje, dinivîse û ji wê pêve jî nenivîsîn. Ew resman li gorî rêzeke baş destnîşankirî tesnîf dike, navekî li her yekî ji wan dike yan jî nîşaneke wan vedibêje li wan dike, ew her resmî bi rûpelekî ve dike, weke bergêkî albûmê bi kurê xwe Lucien (bi xwe jî resam e) dide girêdan û ji biraziyên xwe yên li Londonê re dişîne. Pissaro nameyeke şîroveyan jî bi wê albûmê re dişîne. Ev berhemek e ku bi taybetî bi tenê ji bo malbatê hatiye çêkirin: Pissaro tercîh kir vî berhemî li derveyî bazara hunerê bihêle ya ku wê demê pêk tê. Ev Hetîketiyên Civakî ku di bin tava serhişk a

anarşiyê de dipişkivin û ku bi "serhildaneke" bi ihtîmaleke mezin di demeke kin de wê were têkbirin, bi dawî dibin. Van Hetîketiyên Civakî wê bêguman bazara me behsa wê kir matmayî bihişt. Lewra weke ku xuya dike em li vir gelekî ji dil ketina ronak a pêwendî resmên wî, dûr in. Bi derbên pence û lepan, xîşkan, reşkirin û xetên hûrhûr ew "sefiliyên" xwe, şewazê xwe yê şerê di navbera zirav û qelewan de û di navbera jiyân û mirinê de pêşniyar dike û wê yekê bi tinebûneke harîqlade ya hestiyariyê dike.

Rihekî Pissaro yê ji bo xizanan hestiyar hîç nebû. Fikra mode ya ku jinên dewlemend xwedî li hunermendan derdike-tin, wî qet pûte bi wê yekê nedida. Ev ne zêdebûna sedeqeyan e ku ew ji bo "struggle-forlîfekarên (yên ku ji bo jiyane li ber xwe didin)" xwe hêvî dike, berovajî ew divê weke Baude-laire jî dixwest ku "struggleforlîfekar" fêmkirin ku bi tenê "yê/ya dikare bi dest bixe hêjayî azadiyê ye." Xewneresheke sar nîşan dide ku têde Kapitalîst û Proleter di alegoriyê (rewşeke mecazî ya) şîdetê de dijberê hev in. Pissaro ev alegorî weke "hewldana di qada trajîkomîk de" bi nav kir. Em dikarin li hêviyê bin ku ya herî xirab bigewime. Mirov berê xwe bide "perestgeha golika zêrî" û "sefiliya bi kumê reş", "xwekuştina yê terikandî" û "karwanê yê xizan", mirov ditirse ku bikeve nava populîzmeke karîkatural, berhema peyamhilgir û ji bo yên razîbûyî îqnaker...

Lê li aliyekî hunerê Pissaro xwediyê tevliheviyekê ye ku mirov matmayî dihêle û ji tevahiya "realîzmê" dibuhure. Vê jî bi karekî bêqisûr yê li ser kontrast, derbasbûna rengan, çarçoveyê dike ku têde hostetiya xetkêşiya împresyonîst û derfetên nû yên wênegiriyê, dibin yek. Li aliyê din, sernav û nîşane para bêhtir ji rojnameya La Re-

volte hatine girtin û ev yek tevahiya hunera wî dixwe nava angajmaneke siyasî ku têde radikalbûn û carinan mîzaha reş hem hestiyarkirinê (pathos) û hem jî meyila waezkirinê li derve dihêle.

Ev hêza derbirîner e ku çavkaniya wê jiyana rojane ye. Di nava tansiyonekê de ku carinan dike mirov li hin tabloyên Goya û ekspresyonîzmê bifikire, ev hêz jiyana rojane tîne ber çavan. Ekspresyonîzm weke huner azadiyêke mirov ne li bendê bi kar tîne û di heman demê de ji serriya projeyêke anarşîst a daxwazkirî venaqete. Ev huner heta mirov bêje bes şiloker e.

Serê pêşî, hêja ye ku em rasta hunermendekî tîn ku di dîtina pêşî de mirov weke hunermendekî "duzimanî" dikare bi nav bike. Lewra ev hunermend jê tê di heman demê de bi du nêrînen li dinyayê, hunera xwe pêk bîne. Nêrîna pêşî ya resmê ya dilşa, ahengdar e ku armanca wê ew e ebediyeta tiştên fanî zêft bike û ya din jî ya wêneyên xêzkirî ye ku noqî nav siyasetê bûye, hişk, nepixandî ye û armanca wê ew e ku xedariya nîzameke civakî zêft bike. Hemin, Pissaro ne bi tenê bû (Daumier weke mînak hem karîkaturîst bû û hem jî resam), lê belê kontrasta her du pêkanînen Pissaro gelekî bi bandor û darîçav bû. Lewra împresyonîzm weke şoreşeke resmê dihat dîtîn, berovajî wê yekê xetên Pissaro hewl nedidan ji qaîdeyên serwer qut bibin, wan dixwest van qaîdeyan têk bibin, di heman demê de jî sempatiya xwe ya jibo fikrên şoreşger dianî ziman.

Beriya her tiştî der barê jiberêvêbûna sosret a li dora hetîketiyên civakî de em bi tenê dikarin bi xwe bi xwe bişewirin û ji xwe bipirsîn. Diviyabû em bisekinin heta ku sala 1972'an edîtorê mezin ê huner Albert Skîra li Swîsre'yê faksîmîlekê biweşîne, weşaneke sînorkirî, 999 nusxe û dengvedana wê jî

zêde nebû. Referansên behsa vî berhemî dikin hê jî gelekî kêm in û piraniya malperên internetê yên li ser Pissaro jî wê yekê piştrast dikin. Ev malper hez dikin bi dildariyêke mezin "fikra wî ya zindî" û jêhatîbûna wî ya paysajîst, derxin pêş. Dibe ku li vir ya diqewime xemsariyêke besît û bi serê xwe nebe.

Dem a ku Pissaro hetîketiyên xwe yên civakî xêz kirin, hê zexta Komun'ê ji bîra mirovan neçûbû. Ji salên 1880'î ve ji bajarê Anzin ku wê qismî bandor li Germinal'ê bikira, heta bi Decazevill'ê, ku artêşê piştî ku karkeran midûrê kanê kuşt, dagir kirî, tevî ku xwepêşandanên destekê didin karkerên kanan li dora Jules Guesde û Luis Michel... li pey hev pêk tînin, grevan raya giştî gêj dikir.

Ya li ser nîqaşê tîn kirin, Proudhon, Marx, Bakûnîn in. Fikra komara civakî gelekî di seriyê mirovan de diçe û tê, tevî ku di komara sêyemîn de skandal qewimîn, bi krîz û qeyrana boulangîst (1) re rûbirû bû, ev krîz jî rûbirûbûneke nediyar û soza paşerojêke ewle ya netewepereştiyê û sosyalîzmeke weke Jean Jaurès gotî jî rê derketî, peyde bû... Pirsgirêka civakî û fikra siyasî sala 1889'an her welat ditirsand û bi xwe mijûl dikir, bi taybetî jî li ser maqûliya çalakiya yekser û sosyalîzma parlamenter. Tevgerên anarşîst ên hejmarê wan gelek, gelekî deng vedidan û parçebûyî hem pirsgirêka civakî û hem jî fikra siyasî derxistin pêş.

Em behsa Pissaro bikin, wî ti carî xwe venekîşand bêhnvedanê, ji civakê dûrnekê û xwe ji têkoşîna neda paş. Wî benda xwe bijart: Wî hevkarîya rojnameyên anarşîst kir, di demeke kin de ji la Révolte ya ku Jean Grave ew birêve dibir, heta bi L'En Dehors a Zo D'Axa. Li van deran derfeta wî çêbû ku Octave Mirbeau, Emile Verhaeren, nivîskarê diz (voleur) Georges Darien û Félix Fénéon ê cihê wî

nayê dagirtin, nas kirin... Zêdeyî hedê xwe aqildariyek heye. Lê di demeke kurt de çalakiya terorîst da pêşiya wê: Kuştina Serrokkomar Sadi Carnot ji aliyê Santo Caserio, di sala 1894'an de bi tenê mînakek e.

Belê, di dawiya vê sedsala mirovan matmayî dihêle de, bi qedrê vê zindîbûna aqil ya weha xuya ye hinekî kêmtir bû, nehat zanîn. Girîngiya wî çî dibe bila bibe, Zola bi tena serê xwe têrê nedikir ku têkoşîn û daxwazên wê demê bîne ziman û vebêje. Di vê çarçoveya fikrî û berçav de pirsên li ser pêşengiya, weke Pîssarro bi nav dîke "lêgerîna xweşikahiya heyf" û rola civakî ya hunermend, derdikevin holê. Bê terbiyeyîya pê hetiketî bi hêsanî hatin marjînkirin gelekî simbolîk e: ew ê bi tenê împresyonîzmê ji ber statuya wê nayê fêhm kirin, weke tevgereke apolîtîk erê bike û hunermed jî di bihuşteke li derveyî bûyerên civakî de asê û mehkûm bike. Em hêvî dikin çapeke nû ya hetiketiyên tevî pêşgotineke gelekî dewlemend a Henri Mitterrand karibe tesîra marjînkirinê tine bike (2).

Bi awayekî berferehtir, ev difre bi awayekî nediyar îdîa dîke ku hunermend divê şoreşê li ser erda xwe û li dinyaya xwe bikin, di nava xwerûtiya yekane rêveçûna estetîkê de ji bo xweşikahiya bêdawî. Lê ev cehalet û nezanî bi îsrar ferz dikin ku mirov demên zehmet bi tenê bi awayekî zelal fêhm bike. Ev cehalet û nezanî, Octave Mirbeau yê ku realîzma wî ji anarşîzma wî navdartir bû jî di navê de, her weha li cem gelekîyan heye. Di demên zehmet ên behskirî de ya ku dixwazin, kêmkirina girîngiya çalak a têkoşîna şoreşger û dizikhevdebûna pêşengiya siyasî û pêşengiya wêjeyî û hunerî ye. Ev awayekî heyf e ku pê dixwazin ji neo-akademîzma tahm, fikr û heta hêviyê re cih çêkin.

Werger ji fransî Lokman Turgut

(1) Boulangîzm tevgereke siyasî ya fransewî ya dawiya sedsala 19. e (1889-1891). Ev tevger ji bo komara sêyemîn xeterek bû. Navê wê jî ji Wezîrê Şer General Georges Boulanger tê.

(2) Camille Pissarro, Turpitudes sociales (Hetiketiyên Civakî), tevî pêşgotina Henri Mitterrand, PUF-Fondation Martin Bodmer, Paris, 128 rûpel, 26 euro.

paşguhxis- tina opozisyonê û siyaseta tirs û pirsê, derdên desthilatê derman nake lê berevajî vê yekê rewşê aloztir dike û perdeyê ji ser dirûşm û peymanên wê hildide, qirîzên wê kûr û pehntir dike; opozisyonê tekez dike û cemaweran dicosîne jiber hebûn a opozisyonê neke rewşa û yasayî û parlamenî û ziman hala cemaweran yek ji taybetmendiyên serekî yên demokrasîyê ye. Opozisyon wek hikûmeta sîberê di herêmê de rola serekî ya parastina xwestek û daxwazên xelkê dilîze û guşarê dixê ser hikûmetê bo cîbicîkirina van xwestekan, herwiha li parlamen berpirs û hikûmetê dixê ber pirs û lêpirsînan de liser bername û armanc û karkirina wê, nemaze di navgînên ragehandinê yên cuda û di semînerên taybetî û giştî de kêmasî û xemsariyên hikûmetê li pêş çavê xelkê radixîne. Lewma opozisyon bernameyê xwe di warên siyasî, aborî, civakî û kultûrî de pêşkêşî xelkê dike.

Divê desthilat bigihe vê baweriyê ku êdî li herêmê opozisyon heye û xelkê dengê xwe pê daye. Bername û sozên opozisyonê jî bi giştî ra û nerîn û daxwaziyan dengderan temsîl dikin û organa wan e lewma girêdayî ye bi sozên xwe. Lê divê opozisyon jî vê yekê fam bike ku: Li gel lîsteya desthilatê ya dîcîmsê hevrik in û ji nav cergê civaka me ya kurdî hatine û hevdu temam dikin, bi dengê dengderan ev herdu rol û erkên wan li wan hatine sipartin, divê bi rêya destûr û yasayê rastî û sînorî desthilata wan bê diyarkirin, herwiha divê heman bingeh çavkaniya reftara van herdu cemseran be. Her çiqasî opozisyon bihêz û ciddî be û hişyar be ji rol û rastiya xwe di hundirê civaka me ya kurdî de, ewqasî dikare bibe hêza guşar û rexnegirê posetîf û avaker û piraniya xelkê li dora xwe kom bike, heybet û rêza xwe liser desthilatê û di navkolana kurdî de misoger bike, herwiha hevkar û piştgir be ji aliyên baş û posetîf ên hikûmetê re di warê xizmetguzarî û pîrsgirêk û prensîbên me yên niştîmanî û neteweyî wek ku çawa bi awayekî zîrek aliyên xirab û negatîf ên desthilatê li pêş çavan radixe, lewma herdu pêkhateyên hevkeşeyê dikarin bî guherandin û veguherandin.

Pişt girêdana desthilata herhibz û grubekê bi dîrok û kelepurê rabirdû û dirûşmên çirîsandî û sozên bê bingeh û siyaseta razîkirinê, ne garantî ye ku paye û rêza wan li nav cemaweran her wek xwe bimîne.

Desthilata Lîsteya kurdistanî (PDK û YNK'ê) tekane û bi hev re, xwedîya tecrubeyeke 18 salan a hukmraniya herêmî ye. Bêguman vê desthilatê di 18 salên hukmraniya xwe de, bi xweşî û nexweşî û bi awayekî

rêjeyî, guherîn û destkeftên balkêş bidestve anî nemaze di warê ewlekarî û asayî, aramiya giştî, hebûna kurdan li Bexda, misogerkirina atmosfêreke baş bo hinek warên xizmetguzarî û geşkirina jiyana xelkê û azadiyan ku nabe mirov xwe ji wan kor bike û wan nebîne, lê belê bi heman awayî hinek warên girîng û bingehînî hene ku vê desthilatê xwe nêzîk wan nekiriye yan bi awayekî ciddî kar di wan de nekiriye nemaze warên bihêzkirina jêrxaneyê aborî û danîna sînorekî ji diyardeya kirîna tiştan ji derve û pîrsgirêkên bingehînî yên edaletiya civakî û rêvebirin û demokrasî û pirsên me yên niştîmanî û neteweyî. Kêmasiyên van waran yek ji sedemên serekî yên jidayikbûna opozisyonê bû.

Di navbera lîsteya desthilatê bi giştî û her sê lîstên opozisyonê bi taybetî de, hinek xalên hevbeş derbarê guherandin, veguherandin û reformê de tên dîtin. Lewma wek çawa ji desthilatê tê xwestin sozên xwe cîbicîh bike, erkê serekî divê qonaxê de yê opozisyonê, piştî serhevde anîn û komkirina rêzên xwe, pêdagiriyê liser van xalan bike:

1- Çavdêrîkirin û şopandina soz û bername û reftarên desthilatê û karkirin bo bicîhanîna daxwaz û xwestekên xelkê û vege û girêdana bi îrade û berjewendiyên gel ên bilind ve, û berî hertiştî çarenûsa navçeyên me yên erebkirî û veqetandî bi taybetî jî Kurdistanbûna Kerkûk'ê û vegeandina van navçeyan bo hembêza Herêma Kurdistan'ê. Misawemekirin liser Kerkûk'ê û her navçeyê din û sînorê Başûrê Kurdistan'ê bo mabûna di postê xwe de yan bo pileyê yan dî pileyên serwerî yên bê desthilatê û bo mîkdarekê pere û hinek girêbestên gaz û petrolê û kişandina terefekî rêvebirîya Amerîka, şaşitiyeke mezin e û bi ti awayan nabe bê qebûlîkirin. Lîsteya desthilatê û opozisyonê herdu wek hev ji ber vê çendê berpirsiyar dibin.

2- Dezgehkirin û cudakirina desthilatiyan û pêdagirî liser serweriya yasayê û prensîbê hevvelatîbûnê û rizgarkirina wan ji monopolkirina hizbî û berjewendiyên taybet, û berî hertiştî bihêzkirina rola parlamen wek desthilata yasadanî û çavdêrî û mînbêr û meydana hevrikiyên siyasî û vegera desthilatan bo hundirê hola parlamen û bi taybetî jî fraksyonên wê, lê ne polîtbyroyên hizban. Girêdana serokatîya opozisyonê bi pêkhate û rola xwezayî û yasayî piştî qonaxa prensîbê fifty-fifty yanî qonaxa piştî 25.07.2009: qonaxa firehî û hebûna opozisyonê û piranî û kêmaniyê. Peyrewê navxwe yê parlamen herwiha yê Civata Wezîran jî divê bî sererastkirin û li gel qonaxa nû de biguncin. Divê

opozisyon bi awayekî serbixwe û babetane kar bo serxwebûn û aktîfîkirina parlamen û hikûmetê û dezgeha dadwerî bike.

3- Yasayîkirina butçe û dahat û şêwe û awayê peywendiyên hizbên di nav proseya siyasî ya Kurdistan'ê de û rizgarkirina wan ji desttêwerdan û guman û siyaseta tirs û pirs û dabeş bike, tuyî serdest bibî û hembêzkirin û bo vê armancê dehidana parlamen bo pesendkirin û derxistina yasaya hevkarîya hizban.

4- Vegerandina projeyê destûrê Herêma Kurdistan'ê bo parlamen bi mebesta çakkirin, dewlemendkirin û bihêzkirina wê, û vegeandina deqê madeya 2 ya vê destûrê liser rewşa xwe yanî vegeandina (Qezaya Bedre û Nehiya Cesan û Qezaya Tel Afer) bo ser navçeyên Başûrê Kurdistan'ê wek ku heta roja berî pesendkirina destrûrê li parlamen destkarî tê de nehatibû kirin li gor vê yekê ku ev navçe yek ji xalên madeya 140ê ne, û madeya 14'ê jî bendekî destûrê ye.

5- Pêdagirîkirin liser xalên posetîf ên destûrê Îraq'ê nemaze xalên bi pîrsa kurd û mafên giştî ve girêdayî, û bihêzkirina wan û hewldan kirin bo sererastkirin yan avêtina bendên negatîf.

6- Kurd neteweyeke, beşek ji gel û welatê kurdan bi zoriya zordaran hatiye parçekirin û bi Îraq'ê ve hatiye leziqandin û kurd di vê qonaxê de hatine neçarkirin ku bi federalîzmê razî bin. Federalîzmê hê bi awayekî ron û eşkere di destûr û rastiye de jî reng nedaye. Desthilatê hê nikare vê pîrsgirêkê yakalî bike û daleqandî maye û ti karê ciddî jê re nayê kirin. Ji opozisyonê tê xwestin çî li gel desthilatê û çî bi rêya parlamen û dezgehên fermî û çî di rêyên sîvil û cemaweran de vê pîrsgirêkê geş bike ku kurd li Îraq'ê hevpişk in û federalîzm di navbera dû gelan-kurd û ereban- de, mafên gelê kurd ên siyasî û aborî û sînorê başûr wek Herêma Kurdistan'ê bê yakalîkirin û ji lîstika demokrasîyê û piranî û kêmaniyê bê dûrxistin. Ger serkirdeyên kurd xwe ji rastiyan kerr nekin, ji mêj ve naskirine ku liser astê xalên bingehînî pîrsa kurd sînoran di navbera erebên Şîa û Sunnî de nahêle yan pir kêmtir dike. Paqîbûna nêtan û rûbirûbûna pîrsgirêkên neteweyî liser bingeha dû netewe, dijayetiya biratiya gelan û jiyana hevbeş û herifandina yekîtiya xaka Îraq'ê tune, berevajîya vê yekê biratî û bihev re jiyân û yekîtiya me ya bi vî bîhêztir dike.

7- Rizgarkirina pîrsa kurd ji lojîk û berjewendîya hizbî û takekesî û reftara keyfî û dilxweşkirin û bikaranîna wê wek kerteke guşarê bo ecendayên dijberên gelê kurd. Pîrsa kurd, pîrsa gel e û vegeandina wê li rewş û xwezaya xwe erkeki

Efekt LMD kurdî

pîroz e û divê bibe pîvan û bingeha lihevkerin û hevpeymanîyê li gel tevahiya aliyan û liser hemû astan ên navxwe û derve.

8- Çareserkirina pîrsgirêka pêşmergeyan ji mabûna wan wek hêz û alaveke çekdarî ya hizbî bo artêşeke yekgirtî ya Herêma Kurdistan'ê, ku girêdana wan bi tenê bi gel û welat re bin. Nehîştina diyardeya militarîzekirina civakê û rizgarkirina bajar û bajarokan û civak û tax û dezgehên ji wan hemû bingehên serbazî û kontrol û rêgirtinê ku ji xeynî dîmenê wan ê kirêt û ne şaristanî, nişan didin ku aramî tune û rewş di xeterê de ye herwiha barekî giran e liser butçe û saman-serweta hevvelatîyan.

9- Şopandina diyardeya gendeliyê û tekezkirina şefafiyetê di peywendî û karûbarên hikûmetê de. Eşkerekirina butçeyê bi herdû aliyan wê -dahat û xercî-. Karkirin bo geşkirina jêrxaneyê aborî û civakî û pêdagîrîkirin liser serjimari û nexşe û plan û lêkolînên zanistî, çareserkirina bêkariya sergirtî û pîrozkirina kar wek maf û wek erk.

10- Ev 18 sal in ku ev herêm ji aliyê PDK û YNK'ê ve tê birêvebirin, ger em qonaxa 1993-1998 deynin aliyekî, di warên ewlekarî û aborî û warê azadiyan de, li gel parêzgehên din ên Îraq'ê tê berhevkerin. 18 Salên hukmranîyê û 12 salên aramiyê ne kêman. Dahata 18 salan a herêmê wek tê texmînkirin zêdeyî 100 milyar dolaran bûye, bo geşkirina jêrxaneyê aborî ya 3 parêzgehên ku jimara danîştvanên wan kêmtî 4 milyanan e, nê kêman e. Butçeya salane ya herêmê piştî qonaxa "rizgariya Îraq'ê" ji butçeya nêzîka 60 welatên endamê UN'ê de, zêdetir e. Piştî şerê cîhanî yê dîyem Almanya hatibû wêrankirin, xerciyên avakirin û geşkirin û veğerandina wê li rêza welatên pişesazên Ewropa nêzîka 29 milyar dolaran bû, dem jî ji 12 salan kêmtir bû. Japonya 27 milyar dolar û di demeke kurttir de. Dema mirov dahata herêmê û jimara danîştvanên wê û ast û awayê avakirinê û standara jiyana herdû welatên navborî dide berhev, cudahî zêde ne. Ger qonaxa berî rizgariya Îraq'ê dikare bê gotûbêjîkirin, lê piştî 2004an û heta niha balkêş e. Hê desthilata Herêma Kurdistan'ê ne ku bi tenê jêrxaneyê aborî ya herêmê geşnekiriye û hevkarîya ciddî bo gelê me nekiriye, lê berevajî wê yekê û jiber nebûna bername û planeke ron û êşkere ya 5 kabîneyên borî yê Hikûmeta Herêma Kurdistan'ê, dema xelkê me vedigerin bajaran rastî koçeke dijber a xwe bi xwe tên. Heta niha ti neşexeyeke ciddî nayê dîtin bo çareserkirina wê xalê. Di kampanya hîlbijartinê 25.07.2009'an de, lîsteya desthilatê gelek soz dan

herwiha opozisyonê jî, ku di butçeya îsal a pêşniyarkirî ya hikûmetê de pereyên ku hatine terxankirin bo (Banqa Kîştûkalê 42 milyon dolar û banqa pişesazî 24 milyon dolar = 66 milyon dolar in û tevî 300 milyon dolarên sandoqa niştecîhbûnê jî dike 366 milyon dolar), ev nahiye nivê hevkarîya salane ya YNK û PDK'ê ku her meh ji aliya Hikûmeta Herêma Kurdistan'ê ve ji wan re tê veguhastin ku nêzîka 800 milyon dolaran e (li gor ku hinek berpirsan behs kiribû). Ev herdû hizbên naskirin ku dû hizbên xwedî şîyan in û gelek çavkaniyên wan ên dahatê yê din jî hene. Divê opozisyon bi awayekî ciddî liser vê pîrsgirêkê kar bike û sozên ku di vî warî de dane paşguh nexê.

11- Rizgarkirina bazar û bazirganiya herêmê ji diyardeya talan û tevlihevî û monopliya cemsêrên serekî yê çarçoveya berteng a desthilata herêmê. Şopandina yasaya hîlberînê li herêmê nemaze hinek bendên madeya 4ê ji beşê 4 an). Azadiya bê prensîb û bê çarçove bê liberçavgiyê ewlekarîya neteweyî û niştîmanî dibe sedemê bextreşî û tevliheviyan.

12- Şopandina girêbestên "stratejîk" di navbera Hikûmeta Herêma Kurdistan'ê û şirketên biyanî de bi taybetî di warê gaz û petrolê û rê û pir û avakirinê de. Veşartina naveroka zêdeyî 35 girêbestên gaz û petrolê ji parlamen û gelê Kurdistan'ê û fetisandina wan di navbera çend kesan de, karekî xirab e. Divê opozisyon kar liser veğerandina van girêbestan bo nav parlamenê bike, herwiha sereastkirina yasaya gaz û petrolê li gor ku desthilata parlamen liser hebe û di destpêkê de razîbûna xwe liser wan pêşan bide. Gaz û petrol samana nefşê niha û pêşerojê ye, madeyeke stratejîk û sînodar e, û bi tenê parlamen biryarê liser pîrsên stratejîk dide, kesên ku li jêr navê taybetmendîya sektorê petrolê û pisportiyê, rê li pêşîya şandina girêbestan bo parlamenê digrin û razîbûna parlamen wek tiştêkî pêwîst nabînin, ji desthilata parlamenê û astê zanistî yê nûnerên milletê me kêman dikin. Ger desthilat pêdagîriyê liser helwêsta xwe bike, divê opozisyon vê pîrsgirêkê yekalî bike.

13- Rizgarkirina sîstema perwerdeyê û pîrsên jinan û gencan ji diyardeya çavîlekîrinê û rûgeşî û bê liberçavgiyê rewşa aborî û civakî û neteweyî ya civaka me û danîna sînorekî bo projeyên seqet ên warê perwerdeya bê serobin û binketî.

14- Pîrsgirêkên navçeyên veqetandî zêde ne. Serkirdayetiya fermî ya Kurdistanê herwiha opozisyon jî berpirsiyar in ji dîtinê çareseriyekê bo van arêşeyan, bi taybetî rawestandina proseya Erebkirinê û veğeran-

dina kurdan li navçeyên herêmê û çespendina xwendina bi zîmanê kurdî li xwendingehan û şopandina awayê peywendîyan di navbera herêm û Bexda de li gor ku ev navçe hê cihê nako-kiyê ne, tiştê ji hikûmeta Bexda re rewşa be divê heta bîna yekalîkirin ji Hikûmeta Herêma Kurdistan'ê re jî rewşa bin angu bi rêya lihevkerinê di navbera desthilata herêmê û desthilata navendî ya Îraq'ê de.

15- Yekkirina yasayên navenda Bexda li gel yasayên herêmê nemaze yê ku bi awayekî yekser û ne yekser bi meaş û jiyana xelkê ve girêdayî ne. Nabe ku cudahî di meaşê karmendên hikûmî û xanenişînên hikûmeta Bexda û hikûmeta herêmê û dezgehên din de hebin, jiber divê hemû hevvelatîyên herêmê wekhev bin li pêşîya yasayê û destûrê mafên wan misoger kirine.

Berevajî diyardeyên negatîf û di çarçoveya lîstika demokrasîyê de, lîsteya desthilatê dengê piraniyê aniyê û heta 4 salên din jî hukmranê û pêdgiriyê liser mabûn û hebûna xwe dike beramberî wê yekê jî bo opozisyonê jî rewşa ye hewldanan bike bo cîbicîkirina bernameyê we û nehîştina diyarde yê neyênî û kêmasîyan. Mabûna yekem û gi-handina dîyem bo desthilatê liser bername, wîze, şîyan û karkirina wan ve girêdayî ye.

Bi kurtî, derfeteke baş li pêşîya opozisyonê ye bo hevahengiyê li gel desthilatê derbarê cîbicîkirina xalên hevbeş yê bernameyên herdû aliyan û bo guşarxistina ser desthilatê bo pêkanîna xwestek û daxwazi-yên gel. Piştî lîsteya desthilatê rast e bi encamên hîlbijartinan û war û şîyanên hikûmetê, herwiha piştî opozisyonê jî xurt e bi dengê wê û bi kolana Kurdistanî. Opozisyon dikare bi awayekî hêja mînbera parlamen û navgînên ragehandinê bikar bîne bo dirustkirina pîrekê di navbera xwe û xelkê de û çîn û texên gel hişyar û agahdar bike û di dema pêwîst de û bi awayên aştîyane û germ û coşî wan tevî proseya parastina yasa û rawestandina hemû corên bîpêkirina yasayê ji aliya desthilatê ve, bike.

Careke din Herêma Kurdistan'ê rûbirûyê tecrubeyê nû û ezmûn eke dijwar dibe, xala bîngehînî ya bawerî û rastgo-yiya desthilat û opozisyonê, girêdana bi sozên wan û binema û bîngehên yasayê ve ye!

Ev nivîs ji bo Le Monde diplomatique kurdî hatiye nivîsandin.

**Werger ji soranî
Azad Kurdî**

IRAQ

Şerê bêkêr Îraq'ê wêran dike

NIR ROSEN*

Çend hefte piştî destpêka êrişê Amerîka'yê bi ser Îraq'ê ve, di Adara 2003'an de bi hezaran kes çûn devê deriyê avahiya komeleya girtiyên azadkirî -vîllayeke deteserkirî ya berpirsiyarekî rejîma Saddam Husên.- Li ser dîwaran lîsteya navan hatibûn daliqandin ku li gorî rêza alfabetîkê. Ev lîste dema ku xelkê navenda rêxistina îstixbaratê talan dikir, bidestketibû. Mirovên bêhêvî, bi tiliyan di ser navên di lîsteyan re diçûn, bi heviya ku fêr bibin çî bi serê xizmên wan ên ku polês ew girtî hatibû, aqûbeta wan fêr bibin. Para bêhtir ya ku mirov pê dihişyan ne baş bû - weke kuştina çar kesên ku gumana endametiya partiya Daawa, -partiya Şîa ya qedexekirî-, ji wan dihat kirin, agahiya kuştina wan kesan malbatên wan heta bi gorên komî birin da ku cenazeyan derbixin.

Piştî sê salan, welat kete nava tarîtiya şerê navxweyî: Hukmê milîs û tîmên kuştina hebû, nexasim li ser rêyên Bexda'yê; malbat ji nû ve ji bo ku xizmên xwe bibînin dibûn rêz, vê carê li devê deriyê morgê cihê ku mexdûr lê dihatin komkirin ji bo ihtîmala naskirinê werin nîşandan.

Zêde dem jêre neviya ku Îraq noqî nav kaosa şerê di navbera mezheban de gurrkirî bibe. Hemin vî şerî beriya 2003'an dest pê kiribû û mentiqî xuya dikir ku xistina Saddam Husên wê rê li ber tewazûneke nû ya desthilatdariyê veke û wê giraniya Şîayên pirranî di vê tewazûnê de hebe (1). Lê belê bi tenê xwerû weke mezhebî şîrovekirina tengezariyên heyî, ji aliyê Washington'ê ve li hev hatibû çelkirin da ku wan gurr bike. Dewletên Yekbûyî yê Amerîka'yê Partiya Baas weke kopayeyê nû ya Partiya Nazî dît û bi awayekî şaş tevahiya Suniyan

pêve girêda û hemû weke "dîminan" ji xwe re kirin hedef - ev biryarek bû ku di encamê de hipoteza wan a çelq û şaş di demeke kurt de veguherî rastiyeke darî çav.

Wekî din jî hebûna leşkerên amerîkî asteng dikir ku hikûmeteke xwedî rewabûneke bi rastî ya gel bi gewde bibe; vê hebûna eskerî kir ku têkiliyên di navbera mezheban de xirabtir bibin, lewra komên li dijî hebûna eskerî ya biyanî şer dikirin (nexasim Sunî) pirsgerêkên wan bi kesian re çêdibûn yê ku wan ew bi alîgiriya eskerên biyanî gunehbar dikirin. Rewşeke anarşiya giştî di demeke kurt de li Îraq'ê peyde bû. Ne hêza Îraq'ê ne jî hêza Washington'ê têrê nekir pêre bike der. Piştî demeke talanê ya bêserûber, valahiya heyî ji aliyê çekdaran ve hat dagirtin; hinan ji wan şaşkên dînî yê Şîayan li serê xwe kiribûn, hinan jî kefiya berxwedanê li stûyê xwe pêçabû, lê belê pîrraniya wan endamên çeteyan bûn.

Di alema Misilmanan de mizgeft saziyek ji saziyên din e, dîsa jî ew ji destpêkê ve bi rolekî radibe ku aliyên wê yê dînî, civakî û siyasî hene. Rojê pênc caran banga nimêjê di nava taxan de rîtmî jiyana rojane û dewra jiyane birêkûpêk dike. Li vî cihî bawermend ji bo nimêjê kom dibin, fêr dibin, diaxifin û seferber dibin. Xutba inê pîrf caran banga çalakiyê ye; û çî pirsên dînî bin çî karûbarên navneteweyî bin, melayê li pêşîya cimeetê nimêj dike, îşaret bi pirsgerêkên bandorê li civakê dikin, dike. Di dewletên otorîter de mîmber ji bo wan dengên kêm, platformek e ku alternatîfeke nîqaşên fermî pêşniyar dikin. Bi heman awayî li Îraq'ê piştî ku dewlet têk çû, mizgeft vediguhêre saziya herî girîng a welêt û bi kêra bihevvegirtina civakê tê: Beriya her tiştî bi misogerkirina xizmeta civakî; paşê carinan bi xwe veguherandina embarên şilehan, cihê agahdariyê û cihê kombûnê.

Li hemberî derketina gerîla, Dewletên Yekbûyî yê Amerîka'yê çavkorî tevgeriya. Bi dehhezar iraqî girtin yan jî kuştin.

Ew zû teneqihîştin ku ya serê wan pêre di belayê de berxwedaneke rêxistinkirî ye, û ji vê û wê de jî teneqihîştin ku şerêkî navxweyî di navbera milîsên Sunî û Şîa de dest pê kiriye.

Dawiya 2004'an, piştî xirakirina bajarê Felûce'yê, bi dehhezaran Sunî li Rojavayê Bexda'yê bi cih bûn, di heman demê de Şîa li taxên din bi cih bûn û Suniyan li van taxan jî bi darê zorê kirin der. Ji ber bêkêriya hikûmetê û Dewletên Yekbûyî yê Amerîka'yê ya misogerkirina ewlekariyê û xizmetên civakî, milîsan xwe ji bo van karan wezîfedar kir.

Diviyabû em li benda 2006'an bimînin da ku Washington bigihêje encama diviyabû 2003'an bigihêjîyê: Berxwedan hêza xwe ji hebûna eskerî ya amerîkî digire, ya herî baş ew e ku berpirsiyariya nîzama gelemperiyê mirov bide hikûmeta Îraq'ê. Lê ev biryar gelekî dereng mayî bû. Lewra hêzên ewlekariyê yê ku pîrraniya wan Şîa, di şerê navxweyî yê mezhebî de cihê xwe digirin.

Şiddet xetera pêşvekirina li şerêkî tevahiya herêmê belavbûyî diafirîne. Hêzên Amerîka li ser vê, siyaseta xwe diguhêre. Partîzanên dijberê serhildanê zorê didin rêveberiya amerîkî da ku eskerên nû bişîna Îraq'ê, bi taybetî jî Bexda'yê. Serokê DYE'yê di Çile ya 2007'an de dide zanîn ku bîst hezar eskerên din - yê seferberiyê (2) - jî gihîştine Îraq'ê. Ev eskerên nû li paytextê hatin bicihkirin; li dora taxan dîwarên stûr ên ji beton lêkirin da ku karibin şênîyên wan kontrol bikin. Eskeran serjimara şênîyan temam kir, bi milîsên deverê re hevkarî kirin û alîkariya xelkekî halê wî nemayî kirin. Di heman demê hêzên ewlekariyê hem milîs û hem jî sîvilî gunehbar kirin û li deverê destek dan serketina Şîayan. Gelek tax yekreng (homojen) bûn, Sunî neçar man wan biterikînin; bi milyonan mirovên ji mal û xaniyên xwe bûn, berê xwe dan wargehên penaberan ên xizan ên li bejahiya welatên din ên Rojhilata Navîn - bi taybetî li Sûriye (3) û Urdirin'ê.

Dibe ku ji seferberiyê bêhtir,

danezana destpêkirina wê kir ku komên çekdar ên Sunî takfîka xwe biguherin. Jixwe hê di şerê bi El-Qaîde'yê re, ew pê hisiyan ku DYE naxwaze destekê bide îraniyan. Ji ber êrişên eskerî yê artêşa amerîkî la-wazbûna El-Qaîde'yê -nexasim li parêzgeha El-Enbar'ê - kir ku ev komên Sunî ewle bin; wan pereyên amerîkî stendin bêyî ku veguherin eskerên bi pere yê Amerîkayê. Ew hêvî dikin, eger dijberê wan El-Qaîde were tinekirin û artêşa amerîkî vekişe ji heqî Şîayan derkevin - hem jî fikirîn ku ev yek wê gelekî hêsan be, ji ber ku Washington'ê ji pêncan yekê eskerên xwe, tevî ku hikûmeta Îraq'ê nedixwest jî, di nava hêzên hikûmetê de jî bi cih kirin.

Paralelî vê, milîsên Şîa jî derbeke paşvezîvirî xwarin. Ne bi tenê civaka wan bi xwe êdî ew her diçû bêhtir weke çeteyên asayî ditîtin, belê serokwezîr Nûrî El-Malîkî jî pê hisiya ku ev kom desthilatdariya wî dixin tehlûkê û ji xwe re kire kar ku wan bi awayekî xedar bitepisîne - dîsa jî eskerên "fermî" pîrraniya wan Şîa man. Li ser vê yekê, van milîsan biryar da çalakiyên xwe rawestînin, wan jî heviya xwe ya ji nû ve destpêkirinê ji piştî vekişîna eskerên amerîkî re hişt.

Yek ji hemanên herî kêm tê nasîn ên stratejiya dijberî serhildanê a pêwendî seferberiyê hucûma li dijî baregehên serreke, deverên palpiştî û çavkanîyên gelekî girîng ên milîsan bû. Bi bicihbûna nava taxan, parastina şênîyan û bilindkirina derdora dîwarên ji betonê tedbîrên herî berbiçav ên vê siyasê bûn. Belê artêşa amerîkî operasyonên xwe jî hem li hundir û hem jî li derveyî Bexda'yê li dijî milîsên Şîa zêde kirin: Di navbera Sibata û Tebaxa 2007'an de mehê hezarek endamên wan girtin û gelek ji wan jî kuştin. Em dikarin bêjin ku artêşa amerîkî sala 2008'an Îraq ji nû ve dagir kir. Her çawa be, şiddet beriya vê tevgera artêşa amerîkî kêm bûbû; "paqijîya etnîk" para bêtir pêk hatibû. Di 2008'an de şiddet hê dima, belê şerê navx-

weyî bi dawî bûbû - nîşana van demên nû; dewlemendan erebeyên xwe yê luks derxistin.

Berpirsiyarê Neteweyên Yekbûyî li Îraq'ê Stefan de Mistura dibêje; "ji bo ku em zanibin rewş çî ye, ya herî baş ew e mirov berê xwe bide penaberan." Ew vê tesbîtê dike: "Vegera wan îşaret bi normalbûna rewşê dike. Ew vegeriyan lê ne bi hejmareke hevgerî." Ev yek berevajiya li cihên din ên Stefan de Mistura lê wezîfedarkirî qewimî bû: "Li Kosova'yê du milyon mirov vegeriyan û em gelekî şa bûn - le her weha ev kar ji me zêde bû." Piştî hilbijartîyên herêmî yê Îraq'ê yê Çile ya 2009'an rewş ji wî re bi awayekî zelal diyar bû: "Bexda'yê reng guherîbû. Paqijîyeke mezhebiyê pêk hatibû: Bajar êdî para bêhtir Şîa bû."

Vegera per bi paş ve nebû. Pisporekî artêşa amerîkî yê ku ji nêz ve hevkarîya General David Petraeus (serfermandarê berê yê hêzên amerîkî li Îraq'ê) kirî, ji 2008'an û vir ve ji xwe piştrast digot, şerê navxweyî li Îraq'ê wê bi dawî bibe, bi awayê ku Şîa wê wisa hîs bikin bi serketina Sunî jî wisa hîs bikin ku bi bin ketine. Ev yek qewimî.

Beşek ji iraqîyan ji cih û warên xwe bûn, pîrraniya wan Sunî, li cih û warên xwe venegegiyan. Beşeke din jî tevî ku milîsên Sunî êdî hew dikarin xwe bikin yek û hin kadroyên wan ji aliyê El-Qaîde'yê ve hatin kuştin jî, bi êrişê hikûmetê re rûbirû bûn. Vê yekê, piştî girtina lîderê herêmî kir ku li Fazîl'ê serhildaneke demkurt di Adara 2009'an de rûbide. Şerê çekdarî yê qewimî kir ku tîrsa ku wê şerê navxweyî ji nû ve dest pê bike, peyde bibe. Tiştêk neqewimî - ne ji ber efûya giştî ya ku DYE'yê dixwest, bêhtir ji ber ku serketina Şîayan temam bû.

Di Mijdara 2008'an de Washington'ê hukmê ku her weha li ser nêzî sedhezâr şervanên endamê komên Sunî ye jî, da dest hikûmeta Îraq'ê. Lê bi zor ji sedî 5'ê vê hêzê di nava artêşê de hatin bicihkirin, bi ser de jî lîderên wan ên sereke û hejmareke baş a şervanên wan jî girtî bûn û ji yê mayî jî dihat xwestin ve-

* Rojnamevan, li Navenda Lêkolînên li ser Qanûn û Ewlekariyê ya Zanîngeha New York'ê lêkolîner e. Nivîskarê vê pirtûkê ye: *In the Belly of the Green Bird: The Triumph of the Martyrs in Iraq (Di zikê çûkê kesek de: serketina şehîdan li Îraq'ê)*, Free Press, New York, 2006.

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

gerin malên xwe. Pêvajoyeke gelekî nazikane ye ku ji bo lawazkirina komên Sunî yên guman ji wan tê kirin li ber dewletê rabin tê birêvebirin.

Weke gerîla û weke serhildêran, bi çalakiyên xwe yên neqanûnî û bi danîna hîmê xwe di nava desteka gel de, komên Sunî tesîr û hêza xwe nîşan dan. Niha beşek ji berxwedanvanên berê tîn nasîn û mûçe jî distînin; navên wan, navnîşanên wan û agahdariyên derheqê wan de yên biyometrik di destê hukimdarên amerîkî û iraqî de ne. Têra xwe ji wan jî reviyane – hin ji wan jî reviyane derveyî welêt. Dema berê xwe didin rabuhiriyê gelek rêveberên wan

yeqîn dikin ku bi hevgeriya DYE'yê re hesabekî şaş kirine.

Di hîlbijartinên parلمانê yên 7'ê Adar'ê de namzetiya bêhtirî sed kesî hat redkirin, weke sedem jî tîkildariya bi Basas'ê re hat nîşandan. Bi vî awayî hikûmet rejîma berê ya mirov jê nefret dikin bi kar tîne da ku gel çavtirsandî bike û her muxalefetê jî bédeng bike. Hin ji van namzetan neteweperest bûn, hin Sunî, lê para bêhtir jî Şîa. Ev qedexeya li pêşiya namzetiyê xwe nasipêre ti hîmê huqûqî û bi awayekî zelal xwebirêkûpêkirina hêzeke otorîter nîşan dide.

Hikûmeta heyî ya iraqî bertilxwur, xeddar, zordar lê bi hêz

e; piştî wê bi serketina wê rast e û bi vî jî bi biryar îdfaya desthilatdariya xwe ya temam dike. Yê ku ji lihevhatineke di navbera mezheban de bawer dikirin şaş bûn: Ev ê nebe û jixwe ne hewce ye jî. Tevî ku hêza wî rewatir û populertir ji ya yê beriya xwe xuya dike jî, Malikî dibe Saddamekî nû. Dîsa jî hêza wî wê ji aliyê komên din û parlemanekê ku bi daxwazê xurt hatinên aborî kontrol dike were sînoordarkirin. Ji Şîayan hat ku hatina aborî li zerara Sunî û laf-qan parve bikin. Şîa erê parçebûyî ne, belê hem hejmara wan zêdetir e, hem jî giraniya wan di nava dewletê de û hêzên wê yên ewlekariyê de her diçe zêde

dibe – jixwe em behsa palpiştîya hêza super a dinyayê bi rê ve dibe, dide wan jî nakin. Di vî demê de DYE xwe dide şerekî xwe yê kevin ê li Afganîstan'ê – bi vî jî hewl dide vekîşina xwe ya ji Iraq'ê baştir bi derve nîşan bide. Nîzama nû ya li vî welatî hat bicihkirin dikare bédengiyê bine wir, lê bilançoya şer zêde giran e: Bi sedhezaran mirovên hatî kuştin, bi milyonan mirovên ji cih û warên xwe bûyî, welatekî wêran û bê aramiya tevahiya herêmê.

**Werger ji fransî
Lokman Turgut**

(1) Ti daneyên bawerî bi wan were li ser rêjeya civakên cihê nîne – em navên wan hildin ereb, kurd û turkmen; der barê rêjeya rastî ya Sunî û Şîayan de jî agahiyên bêhtir nînin, ya tê zanîn ew e ku Şîa ji Suniyan bêhtir in.

(2) Bixwîne, Alain Gresh, "Les Etats-Unis vont-ils gagner la guerre en Irak? (Ma Dewletên Yekbûyî yên Amerîka'yê wê di şerê Iraqê de bi ser kevin?)", Le Monde diplomatique, Adara 2008'an.

(3) Bixwîne, Theodor Gustavsberg, "Silencieux exil des Irakiens en Syrie (Penaberîya bédeng a iraqiyan li Sûriye'yê)", Le Monde diplomatique, Îlana 2008'an.

LI AMERÎKA GIRTÎGEHA EWLEKARIYÊ

Wargeha bêmafana

JÉRÉMIE DROY*

Special Commitment Center (SCC), navendeke girtina ewlekariyê ya Eyaleta Washington'ê (DYA) ye ku li ser Girava McNeil'ê, li nêzîkî Takoma'yê ye ku ew jî ji rêya Seattle'yê saet û nîvek e. Ji bo çûyina navendê, divê mirov bi ferîbota ku birêvebiriya girtîgehê daye biçê giravê û ji wira jî, bi otobusekê bigihîje kompleksa ku ji bo asêkirina "dirindeyên seksuel" hatiye avakirin. Ev kes, piştî kişandina cezayê ku li wan hatiye birrîn, ji ber ku ji bo serbestberdanê zêde xeternak hatine dîtin li vira tên bicîhkirin.

Avakirina vê navendê weke reaksiyonekê li pey bûyereke trajîk pêk hat. Sala 1989'an, sūcdarekî dubarekir yê bi navê Earl Shriver, digel ku dabû zanîna ku ew ê dîsa sūcan li ser zarokan pêk bîne, serbest hate berdan û bi dû re, tecawuzî zarokêkî 11 salî kir û ew brîndar jî kir. Komîsyoneke ku li ser daxwaza waliyê eyaletê hate avakirin, qelsiyên sîstemê destnîşan kirin: Rejîma cezayan ya nû ku ji sala 1981'ê ve ye ku ketiye şûna ya kevn ku bi xêra wê dema cezayan dikarîbû bihata guhertin êdî wê derfetê nade ku dema serbestkirina girtiyan li gora îşaretên rehabilitasyona wan were guhertin. Şandina girtiyên ku tevgerên wan xeternak in ya ber bi nexweşxaneyan ve jî êdî nikare were bikaranîn ji ber ku him gellek nimûyên wê pêk hatine û him jî, ji dema nefermîkirina nexweşxaneyan ya salên 1970'î (1) ve pîvanên ketina nexweşxaneyên psîkiyatîk (2) jî gellekî hatiye dijkirin.

Hingê rêyê sêyem hate hilbijartin û ew jî navendeke girtî ya çareseriyê bû. Ev fikir zû bi zû li eyaletê din jî belav bû û nuha li bîst eyaletan navendên girtinên ji ber ewlekariyê hene. Herçend ev têngiştin ji binî ve li kesên ku behsa wan dibe xwedî derdikeve jî, ev tedbîr berî hertîştî tedbîrên li hember wan kesên in û bi awayê fermî jî tedbîrîne weha ne ku nakevin nava şiklê cezakirinan. Biryareke Dadgeha Bilind jî di sala

1996'an de li ser van navendan hate dayin û piştgiriya vê nixandinê dike. Dadgerê konseruator Clarence Thomas di nava sedemên biryara xwe de dida zanîna ku girtina wan ne li dijî destûra bingeşê e, lewre ew ne cezayekî duyem e, lê belê ew tedbîreke weha ye ku dikare bê pejirandin (Kansas v. Hendricks). Navendên girtî bi vî awayî dibin cihên binçaviya girtiyan ku ji qeydkirina wan heta girtîbûna wan ya daîmî dibin dewama girtîxaneyan.

Sala 2009'an, li SCC'ê, li beşê wê yê girtî, du sed û heftê û şeş kes diman. Nozdeh kesên din jî hebûn ku li beşekî piçekî serbesttir diman û neh ji wan kesan jî li du navendên nîv-vekirî hatibûn belavkirin. Ji cerga ku qanûna li ser sūcên seksuel derketiye, bi tenê kesek jî bin nîrê çavdêriya bilind û astengên din serbest hatiye berdan. Gellek ji wan ku kal bûbûn li navendê an jî li nexweşxaneyê nêzîk mirine. Mayina demeke dirêj ya van "niştecihan" ya li navenda girtî, êdî dibe sedema nebûna cihê. Ji ber wê, berfirehkirina navendê di nava bernameyê de ye. Lê, heta ku bûyereke mezin dîsa pêk neyê û nekeve rojevê, finansmana wê ne hêsan e.

Lewre, dezgehên bi vî rengî gellekî buha ne. Butçe ya SCC'ê ya salane dike 50 milyon dolar, yanî, serê şexsekî, salê 171 hezar dolar li navenda ku lê dimîne tê xerckirin ku li navendê nîv-vekirî dibe 399 hezar dolar. Zêdebûna hejmara girtiyan û mecbûriyetên terapotîkê dê fatoreyê girantir bikin. Ji xwe jî bo ku hêla wê ya ku dişibe "girtîxaneyan", ku ji aliyê dadgehan ve dihat rexnekirin, were veşartin, gellek mesref hatibûn kirin.

SCC dezgeheke weha ye ku gellek beşên wê yê jiyane hene û di nava wan de gîha û baxçe hene; bernameya çandiniyê yek ji serbilindiyên vê dezgehê ye. Her avahiyek, navê darekê lê hatiye kirin. Hin pano jî hene ku didin zanîna ku gerek mirov xwarinê nede cerdonên ku li ser giravê gellek in. Lê belê kirasê kubariya ku ji derve xuya dibe, nikare xwe li betonan û deriyên otomatîk ragire. Ev der rast û

durust girtîgehek e.

Beşên jiyane li gora astên ewlekariyê hatine diyarkirin. Beşê Gingko, weke nimûne, cihê berxwedêrên tedawiyê ye, yanî, ji qewla Mark Davis'ê yek ji berpirsên navendê, "mêrikên ku bi hêrs in û baweriya xwe bi terapiyê naynin." Beşê Sequoias cihê kesên ku ziyana wan nagihije kesî û li dijî tedawiyê dernakevin: ji ber wê, destûra wan heye ku bigerrin û di nava beşan de biçin û bînin. Beşê A cihê "xerabtîrînen xerabtîrînan" e, ewqasî xerab e ku navê dara wê jî hatiye jibîrkirin. Girtiyên vî beşî bi tûndrewiya xwe tînanaskirin û pirraniya dema xwe li odeka xwe li pişt hesinan û girtî derbas dikin û bi tenê destûra bikaranîna kêm alavên navendê jî bo wan heye.

Laboratûwareke analîza dermanî ya ku li dermanxaneyê wê hatiye bicîhkirin karê tespîtîkirina esrarê dike. Komeke îstixbaratê dide pey alavên qedexeyê ku dikarin bikevin hindur. Bi taybetî govarên pornografîk, lê herweha katalogên kincên jinan jî û bi giştî hemû wêneyên ku jin û zarok di wan de xuya dibin, dikarin ji bo armancên erotîk bînin bikaranîn.

Girtiyekî navendê wiha dibêje: "Ez ne ji bo kişandina cezayekî li vira me, ez ne mehkûm im. Lê belê, fikra ku herroj bi min didin hîskirin mehkûmiyet e. Tedawiyê bi xwe jî weke cezayekî kollektîf li ser me ferz dikin." Li vî navenda di navbera girtîgeh û nexweşxaneyê de, atmosfera ewlekariyê û cezakirîne dibe sedema şerrên daîmî. Ji cerga ku hatine avakirin, li dijî bi dehan navendên girtîne doz li hember dadgehên federal hatine vekirin ku êdî hin eyaletan ji bo kêmkirina mesrefên hiqûqî, li navendan dezgehên navbêncîtiyê û hiqûqê dane bicîhkirin, lewre mesrefên dadgehan carinan gellekî bilind dibûn.

Navnokiyan li ser navendê, bêtir li derdora pîrsa terapiyê kom dibin. Her tiştê navendê li gora tedawiyê hatiye binavkirin: heta dijayetiya li zagonên navendê bi xwe jî ne weke sūc, lê belê weke mijareke "raporên birêvebiriya rabûn û rûniştinê"

tê hesibandin. Lê belê, di bingeha dezgehê de ew fikir heye ku girtiyên wê nexweşên seksê yê têdewî ne. Ji derveyî rehabilitasyonê ne: ew ne "nexweş" in, lê belê "canawar" in.

Anormalbûn ji bo hatina navendê pîvana sereke ye. Li Eyaleta Washington'ê, heçî kesên ku ji ber sūcên seksuel hatibin girtin û ceza li wan hatibe birrîn, ji bo diyarkirina xeternakbûnê û serbestberdanê derdikevin hember lijneyekê. Hiqûqnaseke ji buroya Attorney General (Dozgerê sereke) ya eyaletê ku bi birêvebiriya van karan re alaqedar dibe, bi me dide zanîna ku "Divê were îspatkirin ku kesê girtî ji hişê xwe ve derb xwariye û ew xeternak e û ihtimala mezin tê de heye ku sūcê xwe dubare bike." Di peyre, balê dikişîne ser ku, "raporên (pisporan) yê li ser wan li gora îstatîstîkên zanistî hatine amadekirin." Li gora metodên ku di vî warî de rêjeya rîskan dihesibînin, kesên ku êrîşên xwe dibin ser kesên ku nas nakin, dikevin nava kesên ku ihtimala dubarekirina sūcî li cem wan herî zêde ye.

Kesên ku lêkolîna wan ya psîkiyatîk bal kişandiyê ser anormaliyêke di hişê wan de dibin pêşiya lijneyê ku ji dadgeh û juriya xelkê ve pêk tê. Her tişt li gora dozeke cezakirîne pêk tê, lê belê behsa bûyerên bûyî tê de nabe. Lijne bi tenê ihtimala xeternakiyê diyar dike û li ser tedbîrên ku dikarin bînin girtin disekine.

Psîkiyart û birêvebirê SCC'ê, doktor Henry Richard di wê baweriya de ye ku bi rastî jî beşekî sūcdaran heye ku ji binî ve xeternak in û dikarin sūcên xwe dubare bikin û ev beşê sūcdaran dikare bi rêya lêkolîneke psîkiyatîk were naskirin ku semptom û diyardeyên rewşa wan dikare li cem kesên ku behawebûyînen seksuel (parafilî) û pîrsgirêkên şexsiyetê jî li cem wan hene (weke mînak, antîsosyal û narsîsîk) were dîtin. Ew bawer dike ku bi tenê beşekî sūcdarên seksuel dikevin nava vî mijarê -lewre sūcdarên vî celebî li gora sūcên ku bi kiryarîne din ve têkildar, ihtimala dubarekirina wan hindiktir e - û

mîrov dikare bi rêya testên psîkiyatîk yê li gora rewşa wan vî beşê hindik yê xeternak ku di nava wan de ye gbi hêsanî nas bike. Ew dibêje ku: "Ev, ew kes in ku li cem wan tevliheviyên tûn hene. Parek ji sê parên wan pîskopat in. Ew, kesine tûndrew in, ne mîna sūcdarên ji rêzê ne."

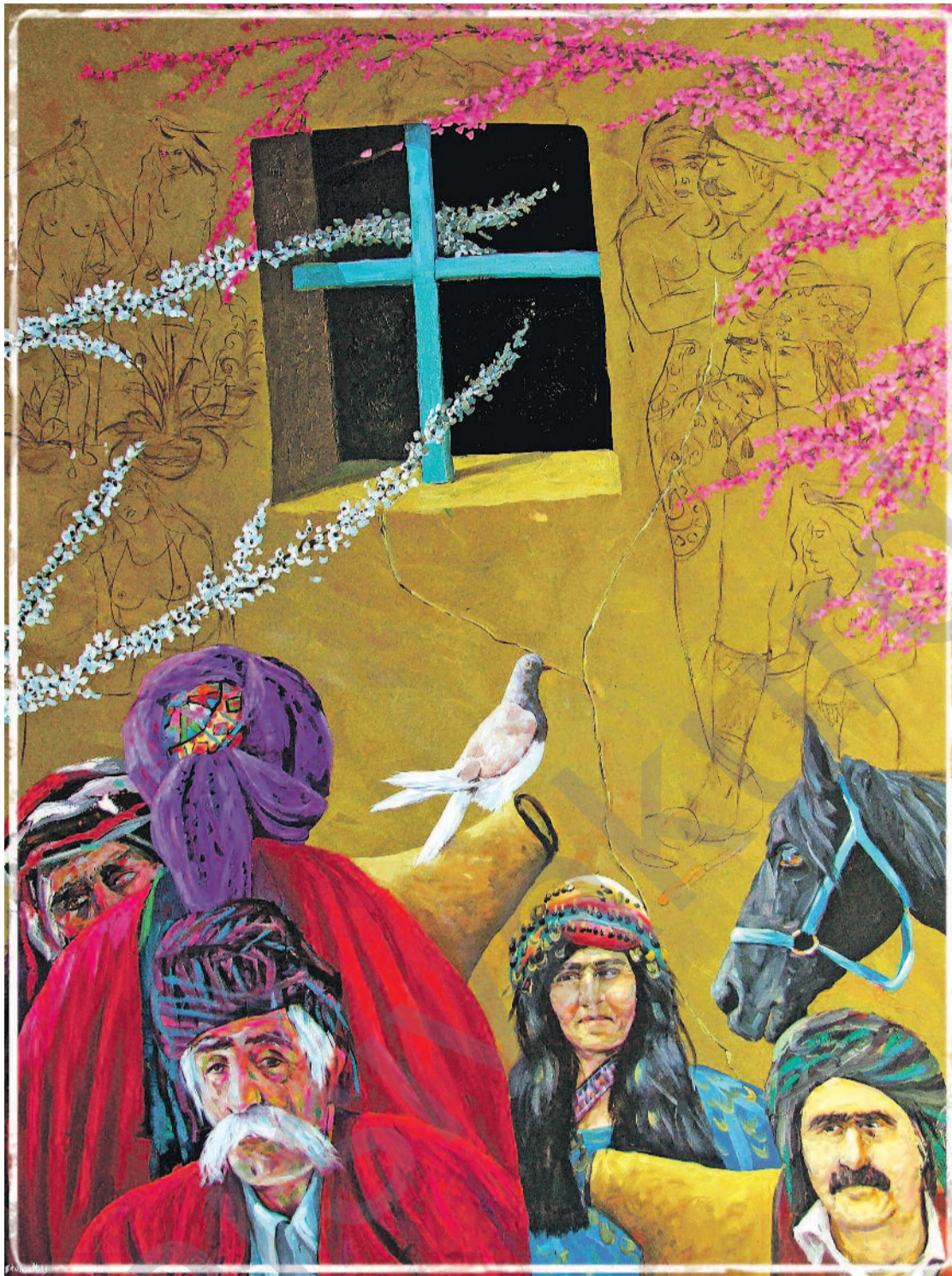
Di heman demê de, ev kesên ku behsa wan dibe, mirov nikare bi temamî bibêje ku nexweşên hişî ne, lewre dikarin bînin tedawîkirin - ji ber wê ye ku ew nakevin nexweşxaneyê psîkiyatîk. Gava ku ji warê tedawiyê derdikevin, ew dikevin warê cinawiriyê, yanî dibin "dirindeyên seksuel."

Gellek nivîskaran behsa "panîka axlaqî" kir ku Amerîka ji binî ve da ber xwe. Sala 2007'an, New York Times'ê bilançooyeke ecêb derxist holê: Piştgirên wan navendên girtî weke çareseriyêke mûcîzeyî dirîxînin, lê belê van navendan tu encamên berbiçav bi dest nexistine. Heta nuha kesekî nikariye bibêje sîstemê ewqasî buha di warê terapiyê de bi kêrî çî tê, digel ku hefteyê bi tenê çend saetan dide terapiyê, û çî feydeya wê heye ku kesên ku gellekî kal bîne û êdî tiştek ji wan nayê di navendan de girtî bimînin, û tew di sîstemêke weha de carinan pîvanên ecêb datîne ber xwe (3).

Eric Janus'ê ku xwediyê berhemeke li ser vî pîrsgirêkê ye (4), di wê baweriyê de ye ku têgeha dirindeyên seksuel balê ji ser şiddeta dezgehî dide alî (şiddeta seksuel weke bûyer ji aliyê dezgehên civakî û çandî ve tê peyda kirin) û dikişîne ser şiddeta şexsî (şiddeta seksuel weke diyardeya anormaliyêke kesane û ya perversîteyêke bêtewawî). Ev tedbîr di eslê xwe de bi tenê ji bo rewşa hin sūcên ku hejmara wan gellekî kême tê tedbîrkirin û şiddeta seksuel ya herî berbiçav ku jinan, zarokan û nasanan dide ber xwe ne di navê de ye - lê, tedbîrên rêlibergir dikare bêtir li gora şiddeta bi vî rengî were bikaranîn.

Berhemandar destnîşan dike ku, herçend bi xêra tevgerên femînîst ve bal bi giştî bêtir ket ser şiddeta seksuel jî, ya ku di navenda siyaseta têkoşîna van

*Sosyolog

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

"dirindeyên seksuel" ya nû de ye jî ew reaksiyona kevneperest e ku jî li dijî van tevgeran pêk hatiye. Li derveyî tercîheke maqûl, ev tedbîrên girtina xelkê di eslê xwe de bi pîvan û nirxên îdeolojiyê weha hatine sazîrîn ku ji nirxên civaka konservatoran tînen.

Tedbîr û dezgehên taybetî yê bi vî rengî ne bi tercîhên li ser kêrhatîbûna wan û hesabekî aqilane yê mesref û kara wan hatine sazîrîn, lê belê li ser hesabê axlaqî yê felaketê ava bûne: bûyera ku dixwazin rêyê li ber bigirin û tedbîran wê deynin ewqasî xerab e ku mesrefa zêde ku ji bo wê tê dayin û avakîrîna van dezgehên ku Janus ji wan re dibêje "warê mafên bisî-norkirî" mafdar dike.

Bi vî awayî, heger prosedura girtinê deştnîşan dike ku, bi awayê teorîk, dozger divê delî-

lên xwe nîşan bide û bide zanîn ku ew kes xetereyêke ciddî ye û ihtîmaleke xurt heye ku sûcê xwe dubare bike, bi awayekî pratîk, divê sûcên ku ew ji bo wan hatibû girtin (û wî cezayên wan kişandiye) têrî îspatkirina xeternakbûyîna wî bikin. Piştî ku biryara girtina daîmî hat dayin jî, divê salê carekê rewşa wî ji nû ve were nirxandin da ku bizanin gelo hê jî rîska xeteryê tê de heye an ne. Lê, di eslê xwe de, heger tu sedem nîn bin ku em bawer bikin ku sûcdarekî seksuel êdî guheriye, hingê tê wateya ku ew tim xeternak e. Birêvebirê SCC'ê, Doktor Richards, dide zanîn ku "niştêcîhên vira di dema tedawiyê de çî bikin jî, pêşeroja wan tim derdikeve pêşberî wan."

Li gora piştgirê mafên girtiyan yê navenda SCC'ê, William Bailey, bi heman fikrê, "biryara

şandina wan ya vî navendê di heman demê de tê wateya ku divê ew ji vira dernekevin" û dibêje ku tedawî, di eslê xwe de bi tenê formalîteyêke weha ye ku ji bo aşkirina dadgehan e. Dezgehê karê xwe dike, bi awayekî pratîk, ji dêleva prensîbên terapotîk, bêtir li gora prensîbên dîsîplîne tev digerre. Baile'yê ku berê karkerekî karên civakî bû, di wê baweriyê de ye ku bi tenê beşekî piçûk ji van girtiyan dê nikaribe di nava civatê de bijî. Ji bo yê din jî, tedbîrên girtinê û yê ewlekariyê ku tînen pêkanîna zêde ne û çareseriyên piçekî sisttir, yê weke binçaviya li derdora nîv-vekirî divê ji bo wan bêtir were bikaranîn: "Di eslê xwe de, qanûn dibêje ku şexs azadiya xwe wenda dike, lê mafên wî dimînin. Lê gava ku hûn bala xwe bidin dezgehê, hûn ê bibînin ku girtiyan li vira

hemû mafên xwe wenda kirine."

Gava ku prensîba tedbîran pêwîst dike ku mirov li senaryoya herî xerab bifikire, ev pirs-girêka dengêya di navbera azadî û ewlekariyê de jî hingê ji binî ve hessastir dibe. Heger xerabiya bûyerên ku mirov dixwaze rêyê li ber bigire mirov mecbûrî tedbîrên radîkal dike, divê mirov ji derveyî heyecana xwe tev bigerre û lê binere ka gelo tedbîrên me bi rastî jî dikarin rêyê li ber sûcan bigirin an ne, û ji hêleke din ve jî, ka gelo bi awayekî axlaqî ve jî û siyasî ve jî, ji bo hemwelatîyên ku di nava van herdu rêyên ku nikarin bîna hevdu de asê mane, mirov dikare qebûl bike ku deverên îstîsnaî bîna avakirin an ne.

**Werger ji fransî
İbrahim Seydo Aydoğan**

(1) Kêmkirina rola rakirina nexweşxane û mesrefên dermankirinê.

(2) Pîvana fermî ya xistina nexweşxaneyêke psîkiyatîkîk pêwîst dike ku were îspatkirin ku şexsê ku behsa wî dibe dikare ji nişka ve xerabiyê bigihîne xwe an jî kesine din.

(3) Di nava rêzegotarên xwe yê ku di navbera 4-6 Adara 2007'an de hatin weşandin, tam wê dema ku Eyaleta New York'ê li ser dixebitî ku navendeke girtî ava bikiraya, herdu rojnameger, Monica Davey û Abby Goodnough, bale dikişîne ser ku Leroy Heinrichs'ê ku bi daweya xwe ya li dijî Eyaleta Kansas'ê ya li ber Dadgeha Bilind navdar bûbû, di dema şandina xwe ya wê navendê de, kalekî 72 salî bû û ji ber nexweşîya diyabetê ve qels ketibû û bi tenê bi kursîya gindorek ve diçû û dihat.

(4) Eric Janus, Failure to Protect. America's sexual predator laws and the rise of the preventive State, Cornell University Press, New York, 2006.

ALMANYA

Kurtedîroka qanûnê girtîgehan

GRÉGORY SALLE*

Ev qanûn dike ku huqûqzanên modernîst rêzê jêre bigirin, lewra di warê huqûqî de ew xwe dispêre prensîbeke jinûvecivakîbûnê. Ew vê prensîbê weke armanca dawî û sereke ya cezayê girtîgehê dibîne, piştî vê misogerkirina parastina kolektîvîteyê tê. Metna qanûnê sê prensîban kite bi kite rave dike ku wê qaşo guhertinên modela girtîgehan bi gewde bikira.

Piştî awiqandina dehsalan, parlamenterên fransî di Cotmeha 2009'an de qanûneke girtîgehan qebûl kirin ku naveroka wê hêviya ehlê mijarê û spesyalîstan pûç kir. Lê belê, gelo em dikarin lê bifikirin ku qanûna baş a mirov bê sedem li bendê nekarîbû pirsgirêka girtîgehan çareser bike? Tecrûbeyê li Almanya'yê destûrê dide ku mirov xwe ji vê îluzyona huqûqî dûr bike û vê heqîqetê bi bîr bîne: Ji pirsgirêka civakî qutbîyî û nepewendî siyasetê ev mijar bê mane dibe.

16'ê Adara 1976'an ji bo dîroka girtîgehan a Almanya'yê dîrokeke girîng a diyarker e. Di vê demê de ji bo cara pêşî qanûneke federal (Strafvollzugsgesetz "qanûna pêkanîna cezayê") hat qebûl kirin. Ev qanûn kete şûna qaîdeyên herêmî û peymanên di navbera herêman de yê heyî. Nebûna huqûqeke hêjayî navê xwe, heta bi çavên huqûqzanên muhafezekar jî weke nabe were qebûl kirin, xuya dikir. Ji dema projeyên pêknehatî yê Komara Weimar û heta ji dema ku qanûna ceza ya împatoriye sala 1871'ê derketî û vir ve, mirov nebûna qanûneke bi vî rengî hefî dibînin. Mehbûrbûn û bêgaviya çekirina guhertinên rastî di sistema girtîgehan de gelekî acîl û lezgîn in. Lewra protestoyên civakî yê "salên 68'an" rexneyeke îşaret bi kevinbûn û dîktatoriya saziyên zordar ji nû ve derxist holê. Ev rexne bîrûmetiya veşartî ya

şert û mercên girtîgehan ronî dike (1).

Vê reforma global bandora ne bisihet a girtîbûnê qebûl dikir û sê armancên wê hebûn. Pêşî di warê hejmaran de: Kêmkirina para cezayê girtîgehê di nava tevahiyan cezayan de, encama vê cezayên ku azadiya mirov ji dest nagirin bûn (ji berdana bi şert heta bi cezayê pereyan). Paşê çawanî: Berevajî şasiyeke bêtesîrkirin, tohildêr û berdêla guneh pêdayîne, saziya girtîgehê veguherînin maleke jinûvecivakîbûnê. Mâyil, mîta dîrokî "girtîgeha baş" ji nû ve zindî dike. Li gorî vê mîtê, "girtîgeha baş" ne bi tenê ceza dike, belê her weha perwerde, derman û rehabilîte dike. Armanca mekanî li gorî pirsgirêkeke kevin a federal e: Tevî parçebûna herêman, misogerkirina wekhevîya pêkanîna sozên huqûqî yê dewleta huqûqê dayî.

Ev qanûn dike ku huqûqzanên modernîst rêzê jêre bigirin, lewra di warê huqûqî de ew xwe dispêre prensîbeke jinûvecivakîbûnê. Ew vê prensîbê weke armanca dawî û sereke ya cezayê girtîgehê dibîne, piştî vê misogerkirina parastina kolektîvîteyê tê. Metna qanûnê sê prensîban kite bi kite rave dike ku wê qaşo guhertinên modela girtîgehan bi gewde bikira. Prensîbeke ahengê: Şert û mercên hundir divê heta ku mumkin e li gorî yê derve werin texlîdkirin. Prensîbeke lihemberhevûnê: Divê tesîrên gelekî xirab ên girtîgehê bixwe, (bi xebatên dijber) werin astengkirin. Prensîbeke întegrasyonê: Cezayê girtîgehê divê mâyila wê ber bi dawîyeke nû ve be, ji nû ve endambûna civakê.

Mohra koalîsyona mezin a ji 1966 heta 1969'an a di navbera Xirîstiyânên Demokrat (CDU) û Sosyal Demokrat (SPD) de li

ser vê hewldana başkirinê heye. Bi awirê humanîzma lîberal, naveroka wê ya dawiyê bi awayekî zelal ji qanûna Fransa ya sê dehsalan paşê pêşketîr e. Û ev jî tevî ku bi qanûna Fransa re ev sererastkirin hene: Pêkanîna saziyên ji wan re tê gotin 'vekirî' yan jî 'nîv-vekirî' yê ku xisleta wan sistkirina nîzama girtîgehan e û avakirina binesaziyên sosyo-terapiyê, personelê pispor ê ku bi hejmareke kêmkirî ya girtiyên weke nexweşan têt dîtin re eleqedar dibin.

Di qanûnê de dîsa jî têra xwe deverên tarî û şêlo hene. Ya destpêkê jî ev tîbîkirina ceza ye ku rê li ber weke nexweşî dîtina jirêderketineke civakî vedike (2). Ev qanûn wekî din qada pêkanîna girtina demî û qanûna ceza ya zarokan jî nagire nav xwe, her du jî bi pîvanên kevin û cihê nîqaşan in, têt birêvebirin. Heqdestê karê girtîgeyan, ku huqûqî ferz e, bi qasî kenê mirovan pê were kême (li derdora ji sedî 5'ê budçeyê herî kême!).

Bi tenê li gorî deqên huqûqî, Strafvollzugsgesetz weke yek ji qanûnên herî pêşverû yê hatî qebûl kirin xuya dikir. Xirîstiyânên Demokrat ne şaş bûn. Ji nivê salên 1980'î û şûn ve mâyila wan heye li destketiyên misogerkirî vegerin, poşman bibin û dengê slogana ewlekariyê bilind bikin.

Îroniyêke ducarî ya ku reng dayî beridandina vê dawiyê ya huqûqa girtîgehan a Almanya'yê heye. Li aliyekî koalîsyona mezin bû ku di qada neteweyî de ji 2004'an heta bi 2009'an bi xasûkiyêke xirab a dîrokê, tişta ew kirî pêşeng, têt bir. Li aliyê din bi awirêkî liberhevgerîne, pêvajoya pêkhatina wê berevajiyî ya mirov li Fransa'yê çavdêriya wê dike, ye. Hêza dike ev pêvajoya bibe jî hewldaneke yek-

kirina huqûqî ye. Ji dema reforma federalizmê ya sala 2006'an û vir ve, qanûna 1976'an êdî referansa herî jor a şert û mercên girtîgehan nîne. Vê reformê hêza qanûnçêkirinê ya derbarê mijarê de ji nû ve bi herêman (Länder) re parve kir; jixwe erka pêkanîna pîvanan li ser milên herêman bû.

Ji hingî ve rewşa huqûqî netîpîk e û tevlihev e. Li pîraniya herêman qanûnên federal di meriyetê de ne, lê sê Länder'an, yê din jî wê li wan zêde bibin, ji niha ve huqûqa xwe bi xwe çekirin. Vê biryara siyasî zora muxalefeteke gelekî mezin a alema girtîgehan bir. Ji konfederasyona sendikayan heta bi komaleyên parastina mafên girtiyên, ji rêxistinên pişeyî heta bi gelek dadgerên ceza, bereyêke fereh dijberiya xwe ya bi vê reforma paşverû da zanîn û mana serweriya qanûna federal parastin. Li dijî sozên hukûmetê yê pesnê wekehevkerîneke durîst û danûstandina "pêkanîna baş" a di navbera herêman de da, wan pêş dît ku wê şert û mercên li girtîgehan xirabtir bibin. Sedemên vê jî ev in: hevrikiyêke bêxêr a ku bi kêrî refleksên cezayî têt, zêdebûna nevekhevîyên mekan, erozyoneke zêde ya îdeala jinûvecivakîkirinê û kêmkirina butçeyê ya ku dikare zirarê li tedbîrên derfetên civakî bike.

Rexne weha dinirxînin; rewşeke bi vî rengî tevî tiştên din (misêwa berferêkirina hêza polîsiye) bingeh û Prensîbên dewleta huqûqê dixin tehlûkê. Xirabbûna rewşa di nava dîwaran de (intra-muros) ya rastî weke argumanêke çekirî bi kêra alîgirên taybetîkirina qada girtîgehan têt.

Hin xirîstiyânên demokrat hevgerîna di navbera muhafezekariya qada ceza (ku xwe herî

eşkere bi xwedîderketina li "awayê bi şid" beramberî zarokan tîne ziman) û neo-lîberalîzma îdarî de bi gewde dikin. Di nava van de ev kes hene: Rêveberê berê yê supermarketê Wolfgang Bosbach ê parlamenter û heta beriya demeke kurt alîkarê serokê koma parlamenterên muhafezekar li parlemana federal (Bundestag); Kevene Wezîrê Dadê yê Eyaleta Hessen'ê Christean Wagner ê ku ji bo kesên demeke dirêj e bêkar in "bîne ser riya rast" pêşniyar dike bazinên elektronîk werin bikaranîn...

Li gelek eyaletan (bi taybetî li Bavyera, Hessen û Baden Württemberg'ê) walî êdî xwe jê vena-din ku nirxê kêrhatina berdê-pêldayîne ya cezayê girtîgehê ji nû ve zêde bikin, di heman demê de bi hedefa jinûvecivakîkirinê jî baweriyê nahêlin, wê bi daneyên guhertina pêkhatina girtiyên, weke neewle heta xeyalî nîşan didin (ji nû ve derketina holê ya mijara kesên nayên ser riya rast). Serokê hukûmeta eyaletê Roland Koch, Wagner bi wî awayî wezîfedar kiribû ku rejîma girtîgehan a herî dijwar a welêt pêkbîne (3). Ev enflasyona retorîk ya ku ji nivê salên 1990'î ve, ne bi tenê di hevrikiya hîlbijartinan de girîngiyê stratejîk e. Pêre jî serwerbûna pratîkên ewlekariyê di rewşa girtîgehan de hene. Ji nû ve derketinaholê û berferêhbûna ji ber sedemên ewlekariyê girtinan (li gotara Jérémie Droy binêre) û li derve kêmbûna saziyên ceza - carinan gelekî zêde - nîşanên vê yê berçav in. Bi awayekî giştî, gelek çavdêr şahidiyê li xirabtirbûna şasiyên strukturel dikin: Girtî her diçe bêhtir ji çavkaniyên sereke bêpar têt hiştin, pêşketineke nekontrolkirî ya fonksiyona nexweşxaneya girtîgehan, zê-

* Lêkolînerê Navenda Lêkolînen Zanistî ya Neteweyî li Fransa'yê (CNRS). Nivîskarê La part d'ombre de l'Etat de droit. La question carcérale en France et en RFA depuis 1968 (Aliyê Tarî yê Dewleta Huqûqê. Pirsgirêka Girtîgehan a Fransa û Komara Federal a Almanya'yê ji 1968'an û vir ve), Weşanên EHESS, Paris, 2009.

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdî

debûna tansiyona di nava dîwaran de (li girtîgehên) û hwd. Pirsgirêka xwekuştinan û eşkerkirina hovîtîyên carinan kujer, van demên dawiyên bûn rojev.

Ji yekkirinê û vir ve dengê rexneyên li xirabbûna rewşa girtîyan û girtîgehên her diçe bilind dibe. Di nava van rexneyan de yê çepgirên huqûqzan jî hene. Heta kovara heftane ya nerm Die Zeit jî bi awayekî birêkûpêk cih dide dengvedana rewşeke kambax. Kovar rewşê dişibîne vegeza dema beriya reforman. Ji ber nemana newekhevîyên siyasî ev vegeza hêsan bû; ev newekhevî berê girêdayî girîngiyên wan bûn û êdî di nava pêşxistina lihevkerina li ser ewlekariya hundir de hev berdane. Ji ber destnîşankirina hişkbûneke ceza ya her diçe zêde dibe ku muhafazakariya dadgeriyê û demagojiya siyasî wê xurt dibe,

kovar fikaran dike ku cezakirina bûyerên ji riya civakê derkefî hişkîr bibê û her weha ditirse ew neçar be serî li girtîgehên buha û bêmane bide.

Tevahiya mēyila cezakirinê tê jêpirsîn û nexasim jî kêmkirina mafê liberrabûna cezayê girtîgehê. Komara Federal a Almanya'yê her weha bernameya herfî berferê a dîroka xwe ya avakirina girtîgehên dest pê kir. Ev jî bi nakokîyan xwe dide der: Li Saksonya ya Jêr wezîrekî dadê yê muhafezekar biryar da ku deh girtîgehên bigire û yê li ber rabûn jî sosyal demokrat bûn! Perdeya vê sirê di demeke kurt de ji ser hat hilanîn: Girtîgeheke mezin wê sala 2012'an biketa şûna girtîgehên piçûk (4). Erê îzdîhama di girtîgehên de weke ya li Fransa'yê ne zêde û kronîk e, tevî zêdebûna ji dema yekbûna herdû Almanya'yan ve

enflasyona girtîgehên sînardarkirî ye, dîsa jî girîngiya sînardarkirina bi girtîgehê cezakirinê yê civak dikare qebûl bike, êdî bêyî ponijîna li ser tevahiya nîzama ceza, nayê pirsîn.

Lewra ji dezgehên huqûqî nayê bersivê bidin pirsgirêka girtîgehên, nexasim eger bi awayekî lihevçêkirî ji pirsgirêka civakî were qutkirin û ji maneya xwe ya siyasî jî were kirin. Kêm xuyakirina xizaniyê di nîqaşên raya giştî ya Alman de bi kêrî vê nêrîna tengkirî tê ya ku li ser valatiya di navbera qaîde û rastiyê de avabûye (5). Eger hem pêşketina çînen civakî û hem jî şeweyên neqandina nîzama ceza li ber çavan negire, tehlûke heye ku gengeşeyên huqûqî pûç û bêmane bimînin (6). Eleqeya pirsgirêka girtîgehên çiqasî bi reformên Hartz'ê hebe ewqasî jî bi veguherîna huqûqî heye. Re-

formên Hartz'ê (2003-2005) di bin navê "nermkirina" bazarkar de parastinên civakî ji holê rakirin û xizaniya çîna karker bi saziyan qanûnî kirin. Maneya wê ev e ku em nikarin vê neheqiyê nebînin: Kî dikeve girtîgehê û çima? Bi taybetî jî şeweyên hemdem yê rêveberina jîhevçêkirina newekhevîyan a ku Foucault berê kiribû navenda analîza xwe çî ne? Di Çileyê 2007'an rêveberê berê yê Volkswagen'ê Peter Hartz, îdeologê reformên bi heman navî, ji ber skandaleke mezin a bertilxwarinê hat cezakirin. Ew dîsa jî ji cezayê girtîna di girtîgehê de xilas bû.

Werger ji fransî Lokman Turgut

(1) Jörg Requate, Der Kampf um die Demokratisierung der Justiz. Richter, Politik und Öffentlichkeit in der Bundesrepublik (Şerê ji bo demokratîkbûyîna huqûqê. Dadger, siyasî û raya giştî li Komara Federal), Campus, Frankfurt am Main, 2003'an.

(2) Li ber bigire, Michel Foucault, Dits et Écrits (yên gotî û yê nivîsî), berg II, Gallimard, Paris, 2001, rûpel 1513.

(3) Peter Scherer ji devê wî daye: "Hessen fordert Wende zu mehr Härte beim Strafvollzug", welt.de, 25'ê Sibata 2003'an.

(4) Michael Quasthoff, "Busemann schließt kleine Knäste (Busemann girtîgehên piçûk digire)", taz.de, 9'ê Tebaxa 2009'an.

(5) Louis Chauvel, Franz Schultheis, "Le sens d'une dénegation: l'oubli des classes sociales en Allemagne et en France (Maneya înkarekê: Jibîrkirina çînen civakî li Almanya û Fransa'yê)", Mouvements, hejmar 26, Paris, 2003.

(6) Bixwine, Loic Wacquant, "Fermons les prisons! (Girtîgehên bigirin!)", Le Monde diplomatique, Îlona 2004'an.

JAMES BOND'ÊN ÎNGILÎZ

Di navbera tarî û roniyê de MI5

JEAN-CLAUDE SERGEANT*

Kêmasiya herî mezin a Rêxistina Saloxdaryê ku hem Andrew û hem jî nivîskarên Spooks'ê derdixin pêş ew e ku rêxistinê dereng berê awirên xwe da xetera îslamîst. Tevî ku rêxistin di 2004'an de bawerî pênîbû ku çalakiyeke terorîst li Brîtanya'yê tê plankirin, li gorî wan seferberiyeyeke zûtir mumkin bû derfet bida pêşgirtina li êrîşên sala 2005'an yên li London'ê.

Rêxistina Saloxdaryê ya Brîtanya'yê –Security Service ku bêhtir navê wê weke MI5 tê hildan – ya ku ji ewlekariya hundir berpirsiyar e, dibêjin heta dawiya salên 1980'î bi tenê yek hebûna wê ya ferazî hebû ku berdariya çalakiya wê bi şertan ve girêdida. Bihêzbûna mecbûryetên şefafiyê kirin ku ev rêxistin ji zemînê veşartî, cihê ku çalakiyên xwe lê pêk tîne derkeve. Heta wê radeyê ku Rêveberê Giştî Jonathan Evans 12'ê Sibata'ê bawer kir ku ew neçar e nivîseke parastinê di quncikên Daily Telegraph'ê de biweşîne: “Me ti carî bi muameleya xerab mirov ceza nekirin û me ti carî êşkence bi kar neanî, bi heman rengî bi awayê neyekser jî em beşdarî nebûn yan jî me cesaret neda ti kesî ku li ser navê me êşkenceyê bikin.”

Du rojan beriya wê sê dadgeran der barê liberrabûna etiyo-piyê bi navê Binyam Mohammed de biryar da. Binyam Mohammed li Brîtanya'yê dimîne, sala 2002'an li Pakîstan'ê hat girtin û li gelek girtîgehên Afganîstan'ê û Fas'ê êşkence lê hat kirin û paşê jî li Guantanamo'yê girtî ma. Central Intelligence Agency (CIA) MI5 der barê girtina wî de agahdar kir. MI5'ê jî ajaneke xwe wezîfedar kir da ku beşdarî jêpîrsînekê bibe; wî nedikarî rêbazên ku hembûyî bi kar anîn înkâr bike.

Ev bûyera skandal bû bela serê rêxistina îstîxbarata hundir. Hê nû salek di ser pîrozba-hiya sedsaliya damezrandina

wê re derbas bûbû û bi rasthatina sedsaliya damezrandina wê du berhemên berg-stûr hatibûn weşandin (1). Yek jê ji aliyê zan-yarê zanîngêhê yê navdar Christopher Andrew ve hat nivîsîn. Ev berhem xwe weke dîroka fermî dide nasîn, bi vî awayî dikarîbû heta radeyêke pîr berfereh bigihêje arşîvan û pêşgotina wê jî ji aliyê rêveberê giştî yê niha ve hatiye nivîsîn. Ya di-duyan encama hevkarîya du dî-roknasên ciwan e. Navê wê berhemê Spooks (ajan) e û biyografiyeyeke “destûr nedayî” ya heman rêxistinê pêşniyar dike û ev jî şertekî pêş e ji bo azadiyê berferehtir a nivîsînê ye. Lê belê kêmasiya wê dimîne, bi tenê dikare bi awayekî sîno-darkirî bigihêje çavkaniyên beriya salên 1960'î.

Andrew kite bi kite pêşketina rêxistineke ku demeke dirêj bi serê xwe bû û wezîfeyên wê, di-şopîne. Ji 1909'an heta bi dawiya şerê cihanê yê yekemîn para bêhtir wezîfeya wê dij-sî-xurtî bû, paşê berê xwe da kontrolkirina çalakiyên ji bo dewletê tehlûke – ango çalakiyên pêwendî bandora komunîst – beriya ku ji nû ve di dema şerê cihanê yê duyemîn de wezîfeya bike karê dijberî sîxuriyê.

Ji 1945'an û pê ve karê wê yê li pêş ew bû ku li dijî ji aliyê sî-xurên Rojhilat ve bi dizî bicihkirina siyasetvanan şer bike; paşê rêveberên sendîkayên sereke jî ketin nava çarçoveya vî şerî. Di şerê dijberî terorîzmê de, pêşî berê awirên xwe zivirandin ser çalakiyên Artêşa Komarxwaz a Îrlandî ya demî (PIRA) yên li Îrlanda ya Bakur û li ser erdên neteweyê (2), paşê derengtir jî berê awirên xwe zivirand ser

tevgera îslamî. Piştê jî di vî şerî de piraniya derfetên rêxistinê bikaranîn.

Di fermiyetê de li gorî fermana wezîrê karê hundir tevdi-gere, ji Clement Attlee (yê ku piştî Winston Churchill di sala 1945'an de bû serokwezîr) bigere, serokwezîrê cihê jî serî li alîkariya rêxistinê dan. Em ta bi derziye ve bikin, di demên ku çalakiyên sendîkal xurt bûyî de, ango ji greva deryavanan a sala 1966'an heta bi ya karkerên kanan a sala 1984'an. Di dest-pêka salên 1980'î de gelek endamên rêxistina Campaign for Nuclear Disarmament (Kampanya ya ji bo Bêçekkirina Nukleer) tevî ku ti delîl nebû xisletê wan ê dijberî dewletê piştrast bike, hatin şopandin û guhdarî-kirin. Tevî ku rêveberên giştî yên rêxistina saloxdaryê li ber vî yekê rabûn jî rêxistinê destûr da ku were bikaranîn.

Sala 1952'an fermaneke Wezîrê Karê Hundir Maxwell Fyfe rêxistin wezîfedar kir ku çalakiyên bi alîkariya ji derve yan jî bêyî alîkariya ji derve, yên kes û rêxistinên xisleta wan dijberî dewletê ye, bişopîne û bi vî karî re eleqedar bibe. Rêxistinê bi xwe weha nixand ku milîtan-tiya karker a ku welat di dema “Winter of discontent” (Zivîstana nerazîbûnê) a salên 1978 û 1979'an de tevzandibû, dijberî dewletê nîne û kontrolkirina “rêveberan” ne erk û wezî-feya wê ye. Lê belê dîsa jî li avahiya navendî ya Partiya Komunîst a li London'ê mîkrofon bi cih kirin û bi xêra van mîkrofonan MI5'ê danûstendî-nên di navbera berpirsiyarên partiyê û rêveberên sendîkayên girêdayî yan jî nêzî partiya ko-

munîst de şopandin, di nava van de rêveberê sendîkaya karkerên kanan (NUM) Arthur Scargill jî hebû û haya wî ji van mîkrofo-nan hebû.

Li gorî Andrew Scargill ev guhdarîkirinên ku wezîrê karê hundir bi awayekî birêkûpêk destûra wan dida, bi tenê ji bo rêveberên komunîst û troçkîst bû (3), ji bo demokrasiya parlemanter weke xeterekê didîtin. Andrew, hîpoteza dibêje, MI5 beşdarî şopandina komên karkerên di grevê de bûye, derew derdixe. Li gorî Andrew piraniya xebatên rêxistinê bi wezî-feya kontrolkirina milîtanên têkildarî rêxistinên weke dijberî dewletê hatine tesnîfkirin, sîno-darkirî ye û der barê stratejiya NUM'ê de jî ji berê ve hukûmet agahdar kiriyê.

Ev dîroka fermî heqê serketinên operasyonên rêxistinên yên di dema du şerên sedsala 20'an de dide, her weha lawaziyên saziyê jî ji bîr nake. Ji MI5'ê nehat ku pêbîhise ku “Kluba Pêncan” ya ku endamên xwe ji Zanîngêha Cambridge peyde kirin di salên 1930'î de bi dizî di nav establişmentên ingilîz de bi cih bûye, berî ku dîplomat Guy Burgess û Donald MacLean sala 1951'ê derbasî aliyê bloka Rojava bibin, nêzî bîst hezar rûpel belgeyên veşartî ragihandin KGB'yê.

Sistiya pêvajoya girtina kar a mirovan, nêzîkbûna hevkarîyê li vir mijarên behsa wan tê kirin in. Rêxistin namzetiyên ciwanên ji civaka baş û her weha eskerên berê tercîh dike. Heta 1997'an rêxistinê îlanên xwe ji bo girtina kar a mirovan nedî-weşandin. Di heman demê de qada xwe ya civakî berferehtir

kir û ji nîv qaçaxbûna ku demeke dirêj kêfa wê derxist jî derket.

Kêmasiya herî mezin a Rêxistina Saloxdaryê ku hem Andrew û hem jî nivîskarên Spooks'ê derdixin pêş ew e ku rêxistinê dereng berê awirên xwe da xetera îslamîst. Tevî ku rêxistin di 2004'an de bawerî pênîbû ku çalakiyeke terorîst li Brîtanya'yê tê plankirin, li gorî wan seferberiyeyeke zûtir mumkin bû derfet bida pêşgirtina li êrîşên 7'ê Tîrmeha 2005'an ên li London'ê yên ku di wan de pênîhîdu kes mirin û nêzî hefteds kesî birîndar bûn. Rêveberê giştî yê Rêxistina Saloxdaryê di nameya xwe ya ji Daily Telegraph'ê re kêmasiyeyeke din a exlaqî qebûl dike: Baldarne-bûna beramberî rêbazên emerîkiyan li dijî mirovên gumanbar ên piştî 11'ê Îlona 2001'ê hatin girtin.

Werger ji fransî Lokman Turgut

(1) Christopher Andrew, *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5* (Parastina Qadê. Dîroka destûra wê hatî dayîn ya MI5), Allen Lane, Londres, 2009; Thomas Hennessey et Claire Thomas, *Spooks. The Unofficial History of MI5* (Ajan. Dîroka Nefermî ya MI5), Amberley Publishing, Stroud, 2009.

(2) Di pirtûka bi navê *Spooks* de kite bi kite behsa vî aliyê xebatên MI5'ê tê kirin.

(3) Di berhema xwe ya bi navê *The Enemy Within: The Secret War against the Miners* (Dijmîne hundir: şerê bi dizî yê li dijî karkerên kanan) de (Verso, London, 2004), Seumas Milne yeqîn dike ku tevahiya rêveberên neteweyî û herêmî, her weha beşeke mezin a sêmpatîzanên komunîst û troçkîst dihatin guhdarîkirin.

* Profesore bijarte yê Zanîngêha Sorbonne (Parîs III)

SÊQOZIYA ÇÎN-HINDISTAN-AFGANISTAN

Karê zêdetir û derfetên hindiktir li Afganistan'ê

SARAH DAVISON*

Ya ku dike di "lîstika mezin" ya ku li Afganistan'ê pêk tê de bi ser bikeve, ne Hindistan e, lê belê Çîn e. Digel ku New Delhî'yê îsal alîkariyeke ji yek milyon dolarî zêdetir gihandiye Kabûl'ê û herdu welat ji pênc sed salan û bi ve ye ku dîrokeke hevpar par ve dikin, Pekîng gavên politîk yê giringtir diavêje û serkevtinên ji yê Hindistan'ê xurttir li Afganistan'ê û herêmê bi dest dixê.

Ji dêlva şandina alîkariyê, Çîn bala xwe dide ser bazirganiyê û karsaziya biyanî ya rasterast (KBY) ku meha nîsana 2009'an hemû rekorên dîroka afgan şikandin: Şirketa Dewletê China Metallurgical Construction Corporation 3.5 milyar dolar dane – du qatê wê jî xerc kirine- da ku kana zîvan ya Aynak'ê bi dest bixe. Ev kan pêncî kilometre li başûrê Kabûl'ê di nava bajarê Logarê de ye ku ev dever di destê Talîban'ê de ye.

K. Bhadrakumar ku kevne dîplomate hindî ye dide zanîn ku, "hebûna Çîn'ê ya li herêmê çiqasî weke îşareta rêzeserkevtinên wê yê diplomatîk bin, ya Hindistan'ê jî ewqasî çîroka têkçûyînên dubarekirî ye." Li gora wî, Çîn bi ser ket, ji ber ku wê bala xwe ji armançên xwe qet neda alî û bi tiştêkî din nebiliya. Di vê navê de, Hindistan'ê sere xwe bi muxalefeta bi Pakistan'ê re êşand ku vê yekê jî rê li bergirt ku nêzîktirî Kabûl'ê bibe, lewre ditirsîya ku peywendiyên wê bi tenê bi kêrî Afganistan'ê werin.

Mînaka herî berbiçav, ya gazoduka navbera Îran, Pakistan û Hindistan'ê ye ku New Delhî

digel pêdiviyên xwe yê mezin jî guh nadiyê. Vê projeya gellekî giring karîbû derfet bidaya wê ku kêmaniya wê ya enerjîyê çareser bikiraya û peywendiyên wê yê herêmê jî saxlem bikirana. Bi derbasbûyina seranserê Afganistan'ê re, wê ê bikariya bi hezaran kar ji bo karkerên afgan bidaya peydakirin û şiyana teknîkî ya ku li Afganistan'ê sedema qelsiyê ye li wira bi pêş de bixistaya. Lê, New Delhî ditirse piştî xwe bispêre cîranê xwe, lewre ev gazoduk ji xaka Pakistan'ê re derbas dibe.

Digel ku berpîrsên hindistanî bawer dikin ku Afganistan ew dever e ku muxalefta wan ya bi Îslamabad'ê re ê dewam dike, Pekîng weke çavkaniyeke dewlemendiyên petrolê, yê gazê û yê mîneralan lê dinihere û wê weke hevkarê bazirganiyê ya siberojê dihesibîne. Stratejiyeke pragmatîk xuya dibe, lê belê saxlemtir û maqûltir e. Teva piştgiriya hêzeke finansî ya xurt, ev stratejî herweha alîkariyê dike ku baweriya herêmî jî çêbibe.

Naveroka bernameyên ku ew piştgiriya didinê, -ji hêza bernameyên wan zêdetir- cudahiya di navbera hikumetên çînî û hindî jî eşkere dike. Pekîng'ê hêza xwe da Aynak'ê ku li cîhanê duyem mezintirîn çavkaniya sifirê ye (ji 11 milyar tonan zêdetir). Ji bilî heşt hezar karên ku rasterast dikarin jê ben, Çîn'ê herweha soz da ku santraleke elektrîkî ya 400 megawattî, febrîqeyeke hevladina sifirê ya li cîhê wê, rêhesineke heta Tacikistan'ê ava bike û di ber re jî alîkariya bipêşxistina perwerdehî, avakirina xaniyan û sîstema tendurustiyê bike.

Ev bername ji xwe bernameyeke weha ya pêşketinê ye ku Çîn'ê li navenda Asya'yê jî û li

Efrîqa'yê jî daye ber xwe. Çîn ji xwe avakirina karan û bipêşketina aboriya herêmê bi hev re dimeşîne, da ku herêm li ser lîngan bisekine û di ber re jî li kara xwe ya têrkirina pêdiviyên xwe yê çavkaniyên xwezayî digere. Çavkaniyên çînî yê diplomatîk yê Kabûl'ê balê dikişînin ser ku ev karên ku Çîn li Afganistan'ê dike nîşan didin ku baweriya Çîn'ê ya bi sererastbûyina siberoja Afganistan'ê heye. Ji wê zêdetir jî, li gora wan, alîkariya Çîn'ê ya bi welatên cîran ku di nava dijwariyan de ne herweha bi armanca ewlekariya siberojê ve ye û bi taybetî jî ewlekariya bazirganiyê ku herdu welat jî dê jê îstifade bikin.

Niklas Norling'ê ku li Enstîtu ya Stockholm'ê di warê ewlekariyê û pêşketinê de pisporê Çîn û Asya ya Navîn e (1), dide zanîn ku; "divê mirov van tercîhan di nava bernameya çînî ya pêşketina "rojhilata mezin" de binirxîne ku bi xêra wê, li herêmên rojavayê Çîn'ê û li derveyî sînorên wê, li Asya ya Navîn, li Asya ya Başûr û li Îran'ê gellek kar hatin kirin." Ew çend mînakên jî ji karên çînîyan dide: Li Pakistan'ê otobana Karakorum'ê, li Karaçî'yê lengergeha Gwadar'ê, gazoduka ku Turkmenistan'ê bi Xinjiang'ê ve girê dide û herweha bi Îran'ê re peymanî enerjîyê ya bi 100 milyar dolarî ye ku ji bo bîst û pênc salan hatiye kirin.

Lê belê, ya ku xetên veguheztina elektrîkê saz kirin jî Hindistan e ku bi xêra wan rojê heft saetan elektrîkî digîje Kabûl'ê û êdî weke berê ceryan li wan deran nayê û naçe –bê guman ev kar li cem afganan gellekî navdar e. Elektrîkî bi xêra xetên nû ve rasterast ji Ozbekistan'ê tê û bihayê wan xetan gellekî bilind e lewre di çiyayên Salang'ê re derbas dibin ku bilindahiya

wan 4000 metre ye. New Delhî yê herweha hin projeyên piçûk yê pêşketinê jî pêk anîn ku bi pirranî li wê herêma ne ewle ya Bakurê Afganistan'ê ku di navbera wê û Pakistan'ê de ye. Ew herweha pereyekî mezin jî dixê nava bernameyên tendurustiyê û yê xwarinê ku bi xizmeteke weha tînin kirin ku ji xizmeta ku xelkê Hindistan'ê dibîne jî bilindtir e.

Lê, vê hemû tahba ku da xwe bi kêrî tiştêkî nehat. 8'ê Çiriya Pêşîna 2009'an, bombeyeke ku di nava erebeyeke xwekujer de hatibû veşartin li hember Balyozxaneyê Hindistan'ê ya li Kabûl'ê teqîya ku di nava salekê de, bû êrîşa duyem. Van herdu êrîşên ku li ser navê rêxistina Haqqînî ya ku bi El Qaîde'yê ve girêdayî ye hate hesabandin, ji sed û pênciyî zêdetir kes kuştin û bi sedan kes jî birîndar kirin. Ew weke reaksiyoneke li dijî zêdebûna hebûna Hindistan'ê ya li Afganistan'ê tînin nirxandin, lewre Pakistan vî welatî weke mala xwe dihesibîne.

Digel ku Hindistan hebûna xwe ya diplomatîk bi balyozxaneyê mezin û berbiçav ya li paytextê ve û bi çar konsulxaneyên xwe yê li seranserê welêt dide zanîn, Çîn'ê berê xwe da rêya dijber: Balyozxaneyê nefspîçûk ku hejmara karmendên wê ne zêde be û li paş deriyekî sor yê kêmvêkirî de baş veşartî be. Bi karên ku dike jî, tercîh dike ku zêde balê nekişîne. Mezintirîn bernameya wê bi bihayê 25 milyar dolaran e û bi xêra wê, Nexweşxane ya Komarê ya Kabûl'ê hatiye avakirin ku sê sed pêncî cih tê de hene û meha tebaxa bihurî vebûye û niha baştirîn û bipêşdetirîn nexweşxaneyê welêt e. Lê, wê hêza xwe bêtir daye ser bernameyên ku dê kara wan ya ji bo Pakîn'ê bi derengî nekeve û dê

derfeta bipêşxistina aboriya herêmê jî bi xwe re bînin.

Ji niha û bi şûn de, şirketên hindî dikevin reqabeta çînîyan. Hin çavkaniyên nû hatin kişîrin ku du ji wan yê sifirê ne û gellekên din jî di nava wan de sifir û zêr hene. Bêguman, divê neyê jibîrkirin ku çavkaniyên hesinî yê Hajîrak'ê jî hene ku sed û sîh kilometre li rojavayê Kabûl'ê ne û 1.8 milyar ton rezervên wan hene û îhaleya wan jî nuh dest pê kiriye. Pênc şirketên hindî reqabete bi şirketê Çîn'ê ya fermî re dikin. Kabûl li hemberî vî karî, febrîqeyêke polayan, xetteke rêhesinî û febrîqeyêke gubreyên çandiniyê dixwaze – yanî bi qasî wan karan jî bernameyan dixwaze ku dê hejmara karan zêdetir bike. Li gora çavkaniyên afgan, çînî favorî ne, lewre tecrubeya karê wan yê Aynak'ê hatiye kirin. Gava ku mirov hesabê hejmara karkerên ku dê kar peyda bikin jî dixê navê, mirov dizane ku welatê ku îhaleyê bi dest bixe dê karê xwe yê wira berfîrehtir bike, karê li welatekî weha ku hê zêdetir ji sed hezar leşkerên welatên rojavayî lê hene.

Ka îcar gelo wê Çîn an Hindistan ji peywendiyên xwe yê bi Afganistan'ê re baştir îstifade bike, ew jî ancax dê li gora pêşketinên politîk yê li herêmê diyar bibe. Lê weha diyar e ku Çîn ji niha ve kareke baş ji bernameyên xwe yê Afganistan'ê dike.

**Werger ji fransî
İbrahim Seydo Aydoğan**

(1) Hevpeyvîna li ser Eurasianet.org, dezgeha ku ji aliyê milyoner George Soros ve hatiye damezrandin.

*Rojnameger li Kabûl'ê. Ev tekst ji ber nîvîsekê hatiye girtin ku di Far Eastern Economic Review di meha Çiriya Paşîna 2009'an de hatiye çapkirin.

BAZARA BERHEMÊN GENETÎK

Hindistan xwe ji Amerîka'yê diparêze

MIRA KAMDAR*

“Şoreşa kesk” bêguman kir ku hilberîna zad û dexlî bi rêjeyê girîng zêde bibe (ji heftê milyon tonên 1954'an bo dused û du milyon tonan îro), lê belê, Hindistan'ê bihayê wê pir bi giranî da: Ziwabûn û çikbûna avên kanalên û bîrên binerdî, qirêjbûna erd û zeviyan, deyndarketina cotyaran (ji wan zêdetir ji sed hezar kesî di nav dehsalekê de xwe kuştin), rêjeya qansera ku li nav gundî û cotyaran bi çargavî zêde dikir. Tesîrên wê yên li ser siyaset û civakê jî têra xwe girîng bûn.

Wisa diyar bû ku li Hindistan'ê tu berbend nebûn li ber xistina nav bazarê ya bacanêreşên ku genetîka wan hatibû guhertin (genetîk-guhertî); ev yek dê bibûya premiyereke cîhanî. 16ê cotmeha 2009'an, Lijne ya Destûrê bo Endazyariya Genetîk (GEAC) ya Hindistan'ê, ku saziyêke pir fermî ye, çiraya kesk jê re pêxistibû. Lê belê, li ser zêdebûna fişaran, wezîrê jîngehê Jairam Ramesh, di rêşemeya 2010'an de, dijatiya xwe ya li hember bazarkirina wê berhemê aşkera kir û proseya bazarkirina berhema navborî bi moratoryûmekê paşve xist. Gelo wate ew e ku Hindistan, anku yek ji mezintirîn hilberînerên cîhanî yên pembûyê genetîk-guhertî, dê dest ji OGG'yên (Organîzmayên Genetîk-Guhertî) xurekî bikêşe? Nexêr, hêj gelek dûrî wê yekê ye.

Lê belê, di her halûkarekê de ew paşvedan û hilawistinê tê wê wate yê ku komelgeya medenî ya Hindistan'ê serkeftinek bi dest xwe ve anî. Kampanya û çalakvaniya li dijî bacanêreşa OGG, ku Mohandas Karamchad Gandhi li dor hizra swadeshi (têraxwebûna neteweyî) pêşengî ji wê çalakvaniyê re dikir, gelek dişibî hewl û çalakvaniya

xelkî ya li dijî Împaratoriya Brîtanya'yê. Derxistina vê sewziyê bo nav bazarê, li ber çavên wan, mîna êrîşeke biyaniyan bû li dijî kelepûra genetîk a serweriya xurekî ya welatî. Wê boçûn û têgihîştinê kir ku deh wîlayetên rejîma federal a Hindistan'ê, çandiniya bi wî rengî qedexe bikin li ser axa xwe. Li ber vê bergîriyê, Jairam Rameshî xwast proseya xistina nav bazarê ya wan berhevan bi bêhnfirehî û hêdî hêdî pêk bibe.

Ev rûdan, herçend têkçûneke tewaw û yekcar nebe ji bo layengirên OGG'yê, şikesteke mezin e hem ji bo şirketa Mahyco'yê –ku ev bacanêreş durist kir ji bo şirkê xwe yê amerîkayî, anku şirketa pirneteweyî Monsanto'yê– û herwiha ji bo hukûmeta Dewletên Yekgirtî. DYA'yê, ji mêj ve ye, danqebûlkirina OGG'yan, ku Monsanto difiroşe, di dil û navenda siyaseta xwe ya aboriya derekî de bi cih kiriye. Bi ya Washington a ku peywendîdar e digel şirketên biyoteknolojiya genetîk, bi tenê OGG dikare berxwe bide li hember xelaya avê û zêdebûna germiyê û bi vî awayî xureka xelkê cîhanê teqez bike. Lê belê, Hindistan yek ji wan welatan e ku rîska zêdebûna giştî ya xelkê bedxurek-zede lê heye. Piştî mûsona xerab a 2009'an, biryar ew e ku Hindistan, di 2010'an de, 3 milyon tonên birincê, ku piştî Çîn'ê herî zêde ew serf dike, û çar milyon tonên sewziyên hişk îthal bike.

Rastketina pir îronîk, eynî wê roja ku Rameshî biryara xwe ya derheqê meseleya bacanêreşa nû-çêkirî de aşkera kir, pirsra garîsê MON 810, ku wê jî dîsa Monsanto çêdike, hate ber Komîsyona Ewropa'yê; em dizanin ku serokê Komîsyona Ewropa'yê Manuel Barosso qanih bûye ku divê li welatên Yekitiyê her çi zûtir dest bi çandina wê bê kirin.

Ku Hindistan'ê bazarkirina xurekên OGG hêdî kiribe, ev yek nayê wê me' nayê ku Hindistan berê xwe dide rêjeyê din: bi pêçevane, her tişt hazir e ku ew bibe navenda cîhanî ne tenê ji bo serfa giyayên OGG lê belê herwiha ji bo dahênan, duristkirin û bazarkirina wan. Bacanêreşa bi navê “Bt” (ji ber ku tê de bakteriya Bacillus thuringiensis heye), yekem sewziya OGG ku ji bo serfa mirovan hatiye duristkirin, bêguman nabe ya dawî.

Piştî serkeftina pembûyê Bt, ku niha çandina wê bi xêra kampanyayê reklamê ya gelek xîretkêş û serhişk li sertaserê welatî berbelav e, Mahyco xwe amade dike ji bo derxistina hejmareke mezin a berhemên ziraî yên genetîk-guhertî, û piştigiriya hukûmeta amerîkayî ku bi rêya United States Agency for International Development (USAID) jê re tê, gelek hander e di pêşxistina wan projeyan de. Ew saziya navhatî, piştigiriya dide belavbûna wan berhevan li welatên di rêya geşedanê de, û erka vê

yekê jî dispêre –qet ne cihê heyrînê ye– gewre-şirketên agroalîmenterê (Agroalîmenter: Kar û bazara berhemên kiştûkalê) ên amerîkayî û hevkarên wan. Bi rêya projeya xwe ya piştigiriya li biyoteknolojiya ziraî (Agricultural Biotechnology Support Project, ABSP) bû ku beşdarî kir di duristkirina bacanêreşa Bt (1) de; û mûz, piste, papaw (fêkiyêke tropîkal) bacanesor û birinc jî dê bidin dî.

Stratejiya USAID'ê qet naguhere: li dî “modêla xwe ya îdeal”, her hewl dide ku lêkolînên li zanîngehan bigihîne ticarîkirin û bazarkirineke bilez –bi vî rengî, şirkatiya sektora giştî û ya taybet pêk tîne. Bo nimûne, ji bo bacanêreşa Bt, Mahyco'yê li Hindistan'ê xwe sparte Tamil Nadu Agricultural University, yek ji beşdarên projeya ABSP'yê, herwiha hevkarî digel Cornell University'yê (2) kir ku hevkarê bingeşî yê Monsanto'yê ye li Dewletên Yekgirtî. Li ser lîsta beşdarên ABSP'yê, bi qasî zanîngehên amerîkayî, yên biyanî jî tene pêş çavan, herwiha şirketên endazyariya genetîk ên wekî Monsanto û Mahyco, Nunhems Seeds (Bayer) û Sathguruya şirketa rawêjkariyê di warê sektora berhemên ziraî de –ku ew şirket navhatî li ser malpera xwe behsa “şirkên ticarî” yên ecêb dike: wezaretê kiştûkalê ya Amerîka'yê (USDA), USAID, Cornell University û ABSP (3). Di têkelîyêke wiha de gelek zehmet

e mirov bikare xeta nîşankirinê ya di navbera berjewendiyên taybet û samanên giştî de destnîşan bike.

Ev xumamî qet ne ji xwe ve ye. Di demekê de ku bal û dêna herkesî li ser lihevhatina derheqê meseleya nukleerê de bû, ku ji 2005'an ve Washington û New Delhi'yê gotûbêj li ser dikirin, wan her du dewletan peymanekê din girê da ku potansiyela netîceyên wê yên cîhanî qet nebe bi qasî meseleya nukleerê girîng e: “Rêkeftina Hindistan û Dewletên-Yekgirtî li ser perwerde, lêkolîn û peywendiyên bazirganiya ziraî” (India - United States Agricultural Knowledge Initiative – AKI). AKI ya ku Serokwezîrê Hindistan'ê Manmohan Singh û Serok George W. Bush di 18'ê Hezîrana 2005'an de mor kir, diyar dike ku, “zanîngehên amerîkayî dê beşdariyêke çalak bikin di avakirina bingeşên sistemeke perwerde û lêkolînê di warê kiştûkalê de li Hindistan'ê” û pêşniyar dike ku “şirkatiyêke nû bê avakirin (4)” di navbera welatên navhatî de. Di Lijne ya rêveberiyê de, ku bi wê helkeftê hatiye avakirin, du dêwe-şirketên bazirganiya berhemên ziraî, anku Monsanto û Archer Daniels Midland, û Wal-Marta (5) şampiyona zemînên fireh, beşê “taybet” ê aliyê Amerîka'yê temsîl dikin.

AKI armancên New Delhi'yê bi zêdeyî têr dike, lewre New Delhi hem dixwaze xureka nu-

*Lêkolîner di World Policy Institute ya li New York'ê, nivîskara Planet India: L'ascension turbulente d'un géant démocratique, Actes Sud, Arles, 2008

Rustem Aghale - Efekt LMD kurdi

fûsa xwe ya her-qerebalixtir teqez bike û hem jî welatî veguherîne “civaka zanyariyê” da ku şirket û aboriya Hindistan’ê di rêza yekem a cîhanê de cihê xwe bigire. Heman modêla pêşwaziya “cihguhêziya” (delokalîzasyon) xizmetên şirketan (hesabdari, xizmetên piştî-firotinê her digel navendên agahdariyê, enformatîk...) ku bû motora mezinbûna aboriya Hindistan’ê,

vê carê li sektora kiştûkalê disepîne. Bêguman, bi ya prensibên dîplomasiya wê ya “bi geometriyeye guherbar”, New Delhî hêj jî razî nebûye li bal Rêxistina Cîhanî ya Bazirganiyê (RCB) û di çarçoveya xelesa Doha’yê de, sektora kiştûkalê bi temamî liberalîze bike. Lê belê, nakokî bi tenê di zahirê de ye. Lewre di her du rewşan de jî, rayedar li dû ne ku berjewendiyên grûbên

xwe yên mezin biparêzin.

Pirsa kiştûkalê cihêki tekane digire li Hindistan’ê: Di berbanga serxwebûna wê de, kêmasiyên xurekî ew xiste halê şermnak ê parsekan li ber Dewletên-Yekgirtî ya ku heta gewriyê bi zad û dexlî ve tiji bû (6). Hubert H. Humphrey yê senatorê hingî yê Minnesota’yê, bi armanca avakirina bendeke li ber komûnîzmê li welatên nû ji ko-

lonyalîzmê rizgar bûyî, pîlana wê yekê darişt ku kiştûkala amerîkayî veguherîne “çekeke dîplomatik” û xurekên edetî yên her welatekî biguherin û li şûna wan xurekeke li ser esasê berhemeke ticarî ya Dewletên-Yekgirtî binecih bikin. Humphrey dibêje ku mesele, duristkirina zewq û çêja zarokên biyanî bû, bi taybetî di kantînên xwendin-gehan de: Japonên hûrik dê li

nanî bibanin, hevtemenên wan ên yugoslav dê xwe fêrî vexwarina şîrê toz ê amerîkayî bikin li şûna şîrê taze yê deverê. Li Hindistan’ê, “zarokêk dê tiliya xwe dayne ser kereyê heliyayî û bi-çêje û bi dengêki hijmekar û evîndarane bêje: “Amerîka” (7)”

Hingî “şoreşa kesk”, bi alîkariya amerîkayî ku bi navbeynkariya weqfên Ford û Rockefeller’ê dihate veguhastin dest pê

PIRTÛK

Salên bîstî li Havana'yê

FRANÇOISE BARTHÉLÉMY

Various - Cuban art dancers - Efekt LMD kurdî

Çend seyr û ecêb e biservebûna vê romana nayab a nivîskar Enrique Serpa (Havana, 1900-1968), ku klasîkeke edebiyata kûbayî ye. Di 1938'an de hatiye belavkirin û ev yekem car e tê wergerrandin bo zimanê fransî. Roman dîmeneke têr û tesel a Kûba ya destpêka sed sala bîstana dide. Lê belê dewlemendiya wê, ji bilî pîrsa civakî, ji ber tehlîla wê ya ruhê mirovî ye ku wê yekê bi rêya gelek kesayetên romanê, ji wan keştivanê qîsetkerê pîrhêl û kompleks, dike. Ewê ku kesên derûdora wî bi tînazî jê re dibêjin "Amîral", an jî "xweşikê deryayan", guhê wî gelek li ser zerafet û şayîkiya xwe ye lê her gav nerihet e ji halê xwe, tim şik û heqaretê li xwe dike, her li dû ye ku bê nasîkirin, çî ji aliyê deryavan û masîgiran ve û çî ji aliyê wan fahîşeyan ve ku digel wan sih-heta xwe wêran dike.

Hizrên xwe dişibîne "mar û marîjokên kor" û li xwe mikur tê ku tu tişt bala wî nakêşe. "Dil û hinavên min xalî bûbûn, mêji-

yeke mijî, min nema dikarî qedeman bidim ber xwe, mîna keştiyeke bêdûmen ku ketibe ber pêlan bê ber û bê armanc diçûm." Sê keştîyên masîgiriye yê bavê wî jê re mîrat mabûn, lewma dev ji karê xwe yê kîmyageriyê di American Sugar Company'ê de berdabû da ku bibe pişkarê qedera ekîba La Buena Ventura'yê, şixûneke (cûreke keştîya bi çend tûrikan) ku berê keştîya geştê bû û piştî hingî bûbû ya masîgiriye.

Lê kîjan karker dikare wê çaxê bi vî karî debar bike? Mal ji teleb û pêwîstiyên zêdetir e, bi taybetî ji ber "chinetoque" an ku li peravê bi cih bûbûn, bêmalbat bûn û daxistina bihayê masîyan pir bi kêrî wan dihat. Herwiha ji ber "ew keştîyên bêxêr ên bisarinc ên Amerîkî" ku bi tonan masîyan bi erzanî difiroşin. "Amerîkî li vir wekî ku li mala xwe ne û me mîna mirîşkan dirûçikînin", dibêje Pablo Alonso, yek ji wan deryavanan ku "zarokên wî bêderpî ne û ji nêza dîmirin." Heman sefalet li nava welatî jî heye, wekî ku li gundikê Boca de Jaruro, "mêr,

jin û zarokên zeîf wekî darikan, ji nêza li ber mirinê, çerm lê zer û bêreng û giyan lê req û bêtaqet di nav kox û kûrikan de dijiyan."

Gelo çawa dabîn bikirana pêwîstiyên jiyanî, çawa têbikoşiyana beramber bêdadiyên civakê ku dewlemendên kevn û nû lê diçerixîn, beramber xemsariya hikûmeta ku piştî hilbijartinan hemû sozên xwe ji bîr dikirin? Bi rêya rêkxistina karkeran. Û bi grevê. Şarezayê bêqusûr ê herêma Enrique Serpa, ji îstifaya Martinê pîr bigire heta digihe çalakvaniya fedakarane ya Pepe le Catalan'ê ku li şûna gotarên anarşîst-sendikalist ên ji Spanya'yê hatî xwe dispêre hewl û çalakiya komûnîstan, hemû çepera hizr û bîrên cihêreng pêşkêş dike.

Gelo rêyeke aqilane bû ya wan yê dawiyê? Wisa difikire ku, "herçend hizrên wan pir seyr û xerîb bin jî, ji halê heyî xerabtir nabe." Lê belê, şoreş ne di bîr û xeyala herkesî de ye. Nema şoreş ne li ber guhê Requinê patronê La Buena Ventura'yê ye.

Ji bo bîdestxistina edaletê dixwazin dest bavêjine qaçaxçîtiya alkolê berev Dewletên Yekgirtî û hemû rûdanên ku tene serê wan û di romanê de tene qîsetkirin li dora vê projeyê dizivirin. Pêwendiyên seyr ên di navbera Amiral û Requin de dibine sebebê berhevbûna gelek hestên nakok ku nivîskar pir bi hostayî û deqîq lê dikole. Bo nîmûne, ev hevoka hanê ku ji bo derbirrîna ezameta xwezayê lê dike: "Hingur sor û nerm bû wekî guhên heremasiyan û, li deverinan, wekî zikê sedefeke mezin." Bedewî veniştiye ser van rûpelên lerzan ku ji nişkê ve "aramiyeke bêdawî" lê der dibe bi ser dilê qaçaxçiyî ve gava ku nazikî û zerafeta dayîka xwe ya ku jê re çîroka pîroz digot bi bîr tîne.

(Wergera ji spanî Claude Fell û pêşkêşkirina Eduardo Manet; Zulma, Paris, 2009, 327 rûpel, 20 euro)

Wergera ji fransî Ergin Opengin

Le Monde Diplomatique kurdî
Ji aliyê Independent Kurdish Media
Group GmbH ve tê weşandin

Edîtorê giştî
Faysal Dağlı

INDEPENDENT KURDISH MEDIA
GROUP GMBH

Kaiser-Wilhelm-Ring 27-29
50672 Köln / Almanyay

Desteya rêvebiriyê
Murat Satık
Rıza Dinç
Metin Göktepe
Faysal Dağlı

ALMANYA
Le Monde Diplomatique kurdî
(kurmancî)

Şewirmenda weşanê
Berivan Aymaz

Asîstanta edîtor
Semra Polat

Asîstantê weşanê
Sharo İbrahim Garip

Werger
İbrahim Seydo Aydoğan,
Ergin Opengin, Lokman Turgut,
Azad Kurdî

Rêvebirê hunerî
Hasan Hüseyin Deveci

Designer
Mehmet Nazmi Demir

Tîf: 00 49 (0) 221 56 94 162
Fax: 00 49 (0) 221 56 94 200
info@lemondediplo-kurdi.com
www.lemondediplo-kurdi.com

KURDISTAN
Le Monde Diplomatique kurdî
(sorani)

Ji aliyê Rûdaw Media
Company ve tê weşandin

Tîf: 00 964 (0) 750 488 56 96
info@lemondediplo-kurdi.com
www.lemondediplo-kurdi.com

Rûdaw Media Company
Caddeyî 100 Metre, Hewlêr,
Kurdistan / Iraq

FRANSA
Le Monde Diplomatique

Damezrêner
Hubert Beuve-Méry

Rêvebir
Serge Halimi

Sernûser
Maurice Lemoine

Cîgirên sernûser
Martine Bulardi,
Philippe Rivière, Anne-Cécile Robert

Redaksiyon
Alain Gresh, Mona Chollet,
Pierre Rimbart, Dominique Vidal

Rêvebirê hunerî
Alice Barzilay

Dokumantasyon
Olivier Pironet

Sekreter
Sophie Durand, Monique Salomé

Tel: 00 33 (0) 153 94 96 01
Fax: 00 33 (0) 153 94 96 26

1-3, rue Stephen-Pichon,
F-75013, Paris

ABONETÎ

Independent Kurdish Media
Group GmbH
Post Bank
Konto: 371219609 - BLZ: 50010060
IBAN: DE84 5001 0060 0371 2196 09
BIC: PBNKDEFF

Almanyay:
Salane: 40 euro - 6 meh: 20 euro
Deryavê Almanyay:
Salane: 50 euro - 6 meh: 25 euro